

Literary Theory and Its Relation to Continental Philosophy (With an Emphasis on Reader-response Theories)

Hamed Tavakoli Darestani¹
Ghodrat Ghasemipour^{2*}
Alireza Nikouei³

Abstract

Continental Philosophy, through dialogues with German Idealism and Romanticism, and in accordance with Subjectivism, Criticism, Traditionalism, Historicism, and Anti-authoritarianism, has influenced many literary theories, especially phenomenology and hermeneutics. Although continental and analytical philosophies have influenced other literary theories, the present article contends that in the conflict between the 'continental' and 'analytical' approaches, continental philosophy is characterized by 'taste' and 'literary' insights as well as uncertainty, multiplicity of methods, and even antagonism. The method exhibits radical differences with natural sciences (Positivism), Existentialism, and subject orientation, and it can be regarded as a much more suitable medium for the development and application of reader-response theories. Therefore, in the present article, while enumerating the common features of continental literature and philosophy, we will show that the relation between philosophy and literary theory, often formed through continental approaches and reader-centered theories, are visibly compatible with this approach. We will also discuss that in addition to the political and academic origins that played a role in the emergence of schools such as Constance, numerous drawbacks in Enlightenment philosophy, including the failure of rationality, the undesirable consequences of Capitalism, the gradual disappearance of Christian values, have profoundly influenced the formation of reader-response theories.

Keywords: Literary Theory, Continental Philosophy, Hermeneutics, Reader-response Criticism, and Subjectivism

Extended Abstract

1. Introduction

The present article studies the relation between literary theory and continental philosophy through the major premises of reader-response theories. Continental

1. Ph. D. Student of Shahid Chamran University of Ahvaz. (hamed_tadabiat88@yahoo.com)

*2. Associate Professor of Shahid Chamran University of Ahvaz.

(Corresponding Author: gh.ghasemipour@yahoo.com)

3. Associate Professor of Guilan University. (alireza_nikouei@yahoo.com)

philosophy is a much more suitable medium for the development and application of reader-response theories due to its 'taste' and 'literary' insights, uncertainty, multiplicity of methods, antagonism, and its differences with the methods of natural sciences (Positivism), Existentialism, and subject orientation. We will also discuss that in addition to the political and academic origins that played a role in the emergence of schools such as Constance, numerous drawbacks in Enlightenment philosophy, including the failure of rationality, the undesirable consequences of Capitalism, and the gradual disappearance of Christian values, have profoundly influenced the formation of reader-response theories. It must be mentioned that Subjectivism, in a historical exigency and a paradoxical situation, functions as an agency for both the emergence of Nihilism and its refutation.

2. Theoretical Framework

In addition to giving rise and influencing critical approaches such as philosophical, social, and psychological, literary theories have often been influenced by the philosophical schools of 'Continental' and 'Analytic' philosophy. Although in contemporary philosophy, many affinities have emerged between these two philosophies, and in some levels and stages, they have 'sympathy' and 'alignment' with each, there are still obvious differences and gaps between these two philosophies. By scrutinizing the foundations and components of these two philosophies, we will show that the continental approach has had a considerable impact on the emergence of reader-response theories through Subjectivism, Historicism, Criticism, Semiotics, Relativism (Pluralism), Anti-authoritarianism, and Humanism, among other notions.

3. Methodology

The present article is a descriptive-analytical library-based research. Through comparing and contrasting the elements of 'continental' and 'analytical' philosophy, this article tries to shed light on the links, affinities, and relations between continental philosophy and 'reader-response' literary theories. We will also argue that Hans Robert Jauss adopted a more methodological, documented, and substantiated approach by moving away from 'subjectivism' and laying emphasis on tradition and history.

4. Discussion and Analysis

Reader-response theories are divided into two approaches: 'Phenomenological Hermeneutics' and 'Ontological Hermeneutics,' which in the school of 'Reception Aesthetics' is divided into two forms: 'Theoretic-Textual' and 'Socio-historical.' Phenomenological Hermeneutics (theoretic-textual) is a combination of Husserl and Heidegger's views, and is dominated by 'Husserlian' elements. Also, Ontological Hermeneutics (socio-historical) is associated with assumptions put forward by Heidegger and Gadamer. The most important feature of the theoretic-

textual approach is 'parenthesizing' the world and everything in it, including the author, history, situation, and context. This concept has deeply influenced the views of Roman Ingarden, Wolfgang Iser, Jürgen Habermas, and David Bleich. The most remarkable aspect of the socio-historical approach, pioneered by 'Hans Robert Jaus, whose opinions are deeply rooted in Heidegger and Gadamer's thoughts, is transition from 'Subjectivism' to Historicism, Contextualism, Traditionalism, and Paradigmism. This article indicates that 'Subjectivism' can be viewed as both a reason for the emergence of 'Nihilism' and a reaction to it. It also identifies 'reader-response' literary theories as a critique of 'Nihilism.'

5. Conclusion

The present research shows that 'comprehensive' and 'precise' comparisons can be used to explain the relations between literature and philosophy in general, and philosophy and literary theory, in particular. Continental Philosophy incorporates interpretative, hermeneutic, subjective, relative, non-deterministic, historic, and traditional elements. It is more aligned with interpretive and reader-response theories. Therefore, the origin of reader-response theories can be traced in the 'continental tradition.' Consequently, the article tackles a number of the basic elements of reader-response theories as rooted in the continental philosophers' struggle with the crisis of 'Subjectivism' and 'Nihilism.' In this complicated, critical, and 'paradoxical' context, 'Subjectivism' has been both a 'factor' in the emergence of Nihilism and an 'answer' to the crises arising from it. Therefore, through 'Subjectivism,' 'literary texts' replaced 'scriptures' and 'reader-response literary theories' replaced 'traditional (religious) exegesis theories.' The article divides reader-response theories into two major approaches: 'theoretic-textual' (Husserlian) and 'socio-historical' (Heidegger and Gadamer). The former, propagated by such philosophers as Iser, Ingarden, Habermas, and Bleich, insists on parenthesizing 'historical assumptions' and 'preconceptions.' Relying on the 'mentality of the interpreter,' it often suffers from relative and unconditional interpretations. However, in the latter, philosophers such as Jaus, Stanley Fish, and Pierre Bourdieu, underscored 'history and tradition' and moved reader-response theories from 'pure subjectivism and mentalism' to intellectual, historical, epistemological, political, social, and cultural 'paradigms.' That is why theories proposed by Jaus and his followers, compared to other theories in aesthetics, look more comprehensive, concrete, convincing, detailed, and justified. Jaus adopts a 'middle' method, based on the historicity of the text, the horizon of expectation, and the existential mindset of the reader. Also, by creating a dialectic interaction among them, he demonstrates a deeper understanding and more fundamental conception of 'interpretation.'

Select Bibliography

- Critchley, S. 1398 [2019]. *Falsafeh-e Qarreh-yi*. Kh. Deyhimi (trans.). Tehran: Mahi.
(*Continental Philosophy: A Very Short Introduction*)
- Dummett, M. 1394 [2015]. *Khastgah-ha-e Falsafeh-e Tahlily*. A. Niksirat (trans.).
Tehran: Hekmat.
(*Origins of Analytical Philosophy*)
- Gadamer, H. 1395 [2016]. *Hermeneutic, Zaban, Honar (Shesh Jostar-e Hermeneutic)*. A. Amini (trans.). Abadan: Porsesh.
(*The Gadamer Reader: A Bouquet of the Later Writings*)
- Heidegger, M. 1392 [2013]. *Masa'el-e Asasi-e Padidar-shenasi*. P. Zia-shahabi
(trans.). Tehran: Minuye Kherad.
(*Basic Problems of Phenomenology*)
- Heidegger, M. 1394 [2015]. *Hasti va Zaman*. S. Jamadi (trans.). Tehran: Qoqnoos.
(*Being and Time*)
- Hirsch, E. D. 1400 [2021]. *Etebar dar Tafsir*. M. H. Mokhtari (trans.). Tehran:
Hekmat.
(*Validity in Interpretation*)
- Husserl, E. 1392 [2013]B. *Ta'molat-e Decarti, Moqadameh-yi bar Padidar-shenasi*.
A. Rashidian (trans.). Tehran: Ney.
(*Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*)
- Kant, I. 1388 [2009]. *Naqd-e Qoveh-e Hokm*. A. Rashidian (trans.). Tehran: Ney.
(*Critique of Judgment*)
- Palmer, R. E. 1398 [2019]. *Elm-e Hermeneutic*. M. S. Hanayi Kashani (trans.).
Tehran: Hermes.
(*Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger,
and Gadamer (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy)*)
- Young, J. 1399 [2020]. *Falsafeh-e Qarreh-yi va Ma'na-e Zendegi*. B. Khodapanah
(trans.). Tehran: Hekmat.
(*The Death of God and the Meaning of Life*)

How to cite:

Tavakoli Darestani, Hamed.; Ghasemipour, Ghodrat and Nikouei, Alireza. 2023. "Literary Theory and Its Relation to Continental Philosophy (With an Emphasis on Reader-response Theories)", *Naqd va Nazaryeh Adabi*, 14(2): 213-242. DOI:10.22124/naqd.2023.22468.2379

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

نظریه ادبی و نسبت آن با فلسفه قاره‌ای (با تأکید بر نظریه‌های خواننده‌محور)

علیرضا نیکویی^۳

قدرت قاسمی پور^{۲*}

حامد توکلی دارستانی^۱

چکیده

فلسفه قاره‌ای در تلازم، تعامل و دیالکتیک با نظریه‌های ادبی، و در نسبت با ایدئالیسم و رمانتیسم آلمانی، و با ابتناء بر سوپزکتیویسم، نقادی، سنت‌مندی، تاریخ‌گرایی و اقتدارستیزی، با بسیاری از نظریه‌های ادبی تأثیر و تأثر داشته است. مقاله حاضر نشان می‌دهد که در نزاع میان رویکرد «قاره‌ای» و «تحلیلی»، هریک از این دو، بر نظریه‌های ادبی مختلفی تأثیرگذار بوده‌اند. در این میان، فلسفه قاره‌ای به واسطه بینش‌های «ادبی» و «ذوقی» و همچنین عدم قطعیت معنا، تکثر روش (حتی ضدیت با روش)، فاصله‌گیری از روش‌های علوم طبیعی (پوزیتویستی)، وجودگرایی و سوژه‌محوری، محمل و مجرای مناسبی برای گسترش و کاربرد نظریه‌های مبتنی بر خواننده بوده است. در مقاله حاضر ضمن برشمردن خصایص مشترک ادبیات و فلسفه قاره‌ای، نشان داده خواهد شد که نظریه‌های مبتنی بر پدیدارشناسی، هرمنوتیک و نظریه‌های خواننده‌محور، در تعامل با فلسفه قاره‌ای بوده و بر یکدیگر تأثیرات متقابل نهاده‌اند. همچنین نشان داده خواهد شد که علاوه بر خاستگاه‌های سیاسی و دانشگاهی، که در پیدایش مکاتبی چون کنستانس دخیل بودند؛ بحران‌های متعدد عصر روشنگری از جمله شکست عقلانیت و تبعات ناخوشایند سرمایه‌داری و گسست از معنا و رنگ‌باختن کلان روایت‌های مسیحی، عمیقاً بر شکل‌گیری نظریه‌های خواننده‌محور اثرگذار بوده‌اند و در این میان سوپزکتیویسم در یک ضرورت و سیورورت تاریخی و در یک موقعیت متناقض، هم‌مجری برای شکل‌گیری نیهیلیسم و هم‌پاسخی به آن بوده است.

واژگان کلیدی: نظریه ادبی، فلسفه قاره‌ای، فلسفه تحلیلی، هرمنوتیک، خواننده‌محوری، سوپزکتیویسم.

hamed_tadabiat88@yahoo.com

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

* gh.ghasemipour@yahoo.com

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

alireza_nikouei@yahoo.com

۳. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه گیلان، رشت،

ایران.

۱- مقدمه

نظریه ادبی چگونه پدید می‌آید و فلسفه در این میان چه نقشی دارد؟ این پرسش همواره محل نزاع و جدال پژوهشگران و محققان بوده و از نظرگاه‌های متفاوتی به آن نگریسته شده است. نیک می‌دانیم که نظریه‌های فلسفی، سهمی گسترده و عمیق بر نظریه‌های ادبی داشته‌اند، لذا کاربرد نظریه‌های ادبی در پژوهش‌ها و نقدهای عملی بسیار حائز اهمیت است. باین حال در اغلب پژوهش‌هایی که با محوریت فلسفه و ادبیات نگاشته شده‌اند، غالباً و عموماً با عناوین عام و کلی‌ای چون «نسبت فلسفه و نظریه ادبی»، «فلسفه و ادبیات»، «نقد ادبی و فلسفه»، «درآمدی به فلسفه و ادبیات» مواجه هستیم. مقوله‌ای که در این پژوهش‌ها عموماً مغفول مانده، بیان این نکته مهم است که «حلقه واسطه» فلسفه و نظریه ادبی چیست؟ چه مؤلفه‌هایی موجب قرابت نظریه ادبی و فلسفه با یکدیگر شده‌اند؟ ادبیات و نظریه ادبی مشخصاً با چه نوع فلسفه‌ای در نسبت و قرابت است؟

در این پژوهش ضمن اجتناب از کلی‌گویی سعی داریم نشان دهیم؛ نظریه‌های ادبی علاوه بر تشخص و تأثیرگذاری بر سایر رویکردهای فلسفی، اجتماعی، روانشناختی و غیره خود غالباً متأثر از دو نحله فلسفی «قاره‌ای»^۱ و «تحلیلی»^۲ بوده‌اند. هرچند که در فلسفه معاصر قرابت‌های بسیاری میان این دو فلسفه پدید آمده و در پاره‌ای از مراتب و مراحل، با یکدیگر «همدلی»ها و «همسویی»هایی دارند، باین‌همه، همچنان گسست‌ها و شکاف‌هایی میان این دو فلسفه قابل پی‌جویی است. با تدقیق بر مبانی و مؤلفه‌های این دو فلسفه، نشان داده می‌شود که رویکرد قاره‌ای به‌واسطه ذهنیت‌گرایی، تاریخ‌مندی، نقادی، معناگرایی، نسبی‌گرایی (تکثرگرایی)، اقتدارستیزی و انسان‌گرایی، در پیدایش نظریه‌های خواننده‌محور، در کنار سایر عوامل، تأثیرات قابل‌ملاحظه‌ای داشته است. حال آنکه پیدایش «فلسفه تحلیلی» نتیجه پیوند «سنت تجربه‌گرا» در معرفت‌شناسی و رویکرد «تحلیلی - منطقی» کانت و نظریه‌های «فلسفی - زبانی» فرگه است (دامت، ۱۳۹۴: ۱۹). لذا فلسفه تحلیلی غالباً بر عناصری چون نقش برهان و عقلانیت، انضمامیت و عینی‌گرایی، اجتناب از جزم‌اندیشی و تأکید بر منطق‌گرایی، تأکید بر توجیه در اقناع و اجتناب از نسبی‌گرایی متمرکز است. فرگه با بنیان نهادن «چرخش زبانی»، تحولات بنیادینی در فلسفه تحلیلی پدید آورد. طبق چرخش زبانی، «ساختار جمله» نشان‌دهنده «ساختار اندیشه» است. از جمله ویژگی‌های چرخش زبانی

1. Continental philosophy
2. Analytic philosophy

این است که اندیشه «عینی» است یعنی وابسته به اذهان دیگر نیست؛ کشف‌کردنی است نه ابداعی، سلیقه‌ای و نسبی؛ و سوم اینکه قابل انتقال و ابدی است. بر همین اساس فقط جملاتی شامل «اندیشه» می‌شوند که قابل «تصدیق» و «تکذیب» باشند (فرگه، ۱۳۷۴: ۸۷-۹۲). بنابراین فلسفه تحلیلی می‌تواند «ادعا کند که به نتایجی دست می‌یابد که هر چند محل وفاق نیست، دست‌کم، ناظر به بحث عینی و نشان دهنده پیشرفت عقلانی است» (سرل و ویلیامز، ۱۳۹۹: ۷۲). لذا بر اساس ویژگی‌های مذکور می‌توان مدعی بود که فلسفه تحلیلی با نظریه‌های صورت‌گرا و عینی‌گرایی چون فرمالیسم، ساختارگرایی، روانکاوی یونگ، روایت‌شناسی و غیره، در تعامل و دیالکتیک است. بنابراین می‌توان با تدقیق در مبانی هر یک از نظریه‌های ادبی، نگاه «جامع‌تری» نسبت به خاستگاه‌ها و سرچشمه‌های نظریه‌های ادبی و تعامل و نسبت آنها با فلسفه داشت. این شناخت جامع، با در نظر داشتن خاستگاه‌ها، غایات و اهداف نظریه‌های ادبی، تا حدودی از کج فهمی یا فهم ناقص و در نتیجه کاربست اشتباه نظریه‌ها در متون ادبی پیشگیری می‌کند.

در پژوهش حاضر، بنا به گستردگی مطالب، نمی‌توان توأمان به فلسفه تحلیلی و قاره‌ای و تبیین کامل آنها و کاربستشان در متون ادبی پرداخت؛ لذا صرفاً با تدقیق بر مبانی و مؤلفه‌های مهم فلسفه قاره‌ای، بر عوامل و دلایلی که منجر به شکل‌گیری نظریه‌های ادبی «خواننده‌محور» شده‌اند خواهیم پرداخت. در این میان فلسفه قاره‌ای و ادبیات، به‌طور عام، با یکدیگر قرابت‌ها و اشتراکاتی نیز دارند که به هم‌سویی این دو با یکدیگر در برخی از وجوه، یاری می‌رساند که در ادامه به این اشتراکات نیز پرداخته شده است. همچنین به‌واسطه قرابت فلسفه قاره‌ای با پدیدارشناسی و هرمنوتیک، که غالباً به‌عنوان روش علوم انسانی (در مقابل روش تجربی و طبیعی) به کار می‌روند، نشان خواهیم داد که نظریه‌های ادبی خواننده‌محور، به‌لحاظ روش‌شناسی، کاربرد و کاربست، در مقایسه با سنت تحلیلی، تعامل بیشتری با فلسفه قاره‌ای دارند. لذا با طبقه‌بندی دقیق اشتراکات و قرابت‌ها، از کلی‌گویی در باب «نسبت‌های میان فلسفه و ادبیات» تا حدودی کاسته می‌شود و با عینیت و تدقیق بیشتری می‌توان در رابطه با نسبت‌های مشترک ادبیات و فلسفه سخن گفت. بر همین اساس در ادامه به سرچشمه‌های معرفتی، دینی و الاهیاتی نظریه‌های «خواننده‌محور» پرداخته‌ایم. در این باب از جمله فرضیات بنیادین ما در شکل‌گیری نظریه‌های خواننده‌محور، «رنگ‌باختن کلان روایت مسیحی» و به‌تبع آن پیدایش «مرگ خدای» نیچه است که عملاً فلسفه قاره‌ای را به «معناگرایی» در پی غلبه بر نیهیلیسم سوق می‌دهد. به تعبیر یانگ: «زمانی که یک ساختار سنتی، که معنای زندگی بر حسب آن تعریف می‌شده است، دیگر به باور داشتن

فرمان نمی‌دهد، و زمانی که هیچ‌چیزی جایگزین آن نمی‌شود، نتیجه عبارت خواهد بود از پوچ‌گرایی. «(۱۳۹۹: ۲۶). در این میان با محور واقع شدن ذهنیت (سوژه/مُدِرک) و تعامل آن با ابژه و پدید آمدن معنا، «ذهن» انسان جایگزین کلان‌روایت‌های مسیحی می‌شود، که در یک موقعیت «پارادوکسیکال» و «بغرنج»، هم موجب نیهیلیسم و پوچ‌گرایی و در نتیجه گسست از «اتصالات معنایی» می‌شود که انفعال و انزوا را به دنبال دارد و هم از دیگر سو موجب فعال شدن ذهن و تبعاً موجب خلق متون ادبی (هنری) و کاستن از رنج پوچی و پاسخ به نیهیلیسم می‌شود. چرا که نوشتن و اساساً خلق کردن، حاصل مخاطب (دیگری) مفروض و در بطن خود متضمن «دیالوگ» است. در گفت‌وگو غالباً به دنبال «تفهیم» و «همدلی» هستیم که در بطن خود بارقه‌هایی از امید و معنا را به همراه دارد. لذا خلق «متون ادبی» به امید گفت‌وگو با مخاطب مفروض، جایگزین «کلان‌روایت‌های مسیحی‌ای» می‌شود که دیگر توش و توان دیالوگ و مفاهمه را با انسان مُدِرِنِ خردورز و گسسته از معنا ندارند: در چنین بستر و شرایطی است که «مفسران ادبی» به نحوی جایگزین «مفسران دینی-مسیحی» می‌شوند و نظریه‌های «مبتنی بر خواننده» رونق و تکامل بیشتری می‌یابند.

بر همین اساس در ادامه به آراء افرادی چون هانس روبرت یاس (۱۹۲۱-۱۹۹۷) و لگانگ آیزر (۱۹۲۶-۲۰۰۷)، استنلی فیش (۱۹۳۸)، اریک دونالد هرش (۱۹۲۸)، امیلیو بتی (۱۸۹۰-۱۹۸۶)، و پیرو بوردیو (۱۹۳۰-۲۰۰۲) می‌پردازیم و به قرابت‌ها و تفاوت‌هایی خواهیم پرداخت که در زمینه‌هایی چون تاریخ‌مندی، سوژگی، معنای غایی و نسبی‌گرایی دارند. در پژوهش حاضر، صرفاً به «مفصل‌بندی‌ها»، «نقاط اتصال» و «شبکه‌های معنایی» نظریه‌های خواننده‌محور و نسبت آنها با آرای برخی از فیلسوفان قاره‌ای (هوسرل، هایدگر، گادامر، ریکور) توجه شده است؛ فیلسوفانی که غالباً دغدغه‌های وجودی (اگزیستانسیالیستی)، معنایی و تاریخی دارند و برخلاف فیلسوفان تحلیلی، از منظر هستی‌شناسانه و تفسیری به متون ادبی و فلسفی می‌نگرند.

۱-۱- پیشینه پژوهش

تاجایی که در منابع جست‌وجو شد پژوهش، رساله یا مقاله‌ای که در عنوان یا روش‌شناسی با پژوهش حاضر شباهت داشته باشد، یافت نشد؛ باین حال به برخی پژوهش‌ها، که به لحاظ موضوعی و محتوایی، با این پژوهش «هم‌پوشانی» و «قرابت» دارند، اشاراتی می‌شود: کتاب سوژه‌گی اثر دونالد ای. هال (۱۳۹۶)، با آنکه به اهمیت سوژه‌گی و ذهنیت توجه داشته، نسبت به زمینه‌های شکل‌گیری آن و همچنین نسبت آن با فلسفه قاره‌ای و نظریه‌های خواننده‌محور

بی توجه بوده است. کتاب *درآمدی به فلسفه ادبیات* نوشته کریستوفر نیو (۱۳۹۷)، با رویکرد تحلیلی به بررسی آثار ادبی پرداخته است و ما در این مقاله نشان خواهیم داد که مواجهه تحلیلی با متون ادبی غالباً متناظر با روش‌شناسی درستی نیست. همچنین غفاری (۱۳۹۶) در مقاله «بررسی تطبیقی دو رویکرد تحلیلی و اروپایی در فلسفه ادبیات با دفاعیه‌ای از فلسفه تحلیلی ادبیات»، ضمن توجه به تقابل فلسفه قاره‌ای و تحلیلی معتقد است که بررسی نظریه‌های ادبی صرفاً از رهگذر رویکرد تحلیلی شکل می‌گیرند. در پژوهش حاضر ضمن نقد تلویحی این مقاله نشان خواهیم داد که اساساً تحلیل و بررسی متون ادبی از منظر تحلیلی فاقد تناظر و تناسب روش‌شناختی است؛ چراکه متون ادبی از صدق و کذب اجتناب می‌کنند و این در تضاد با الگوهای تحلیلی است. حسامی‌فر (۱۳۹۲) در مقاله «تقسیم فلسفه معاصر به تحلیلی و قاره‌ای»، بدون توجه به نظریه‌های ادبی، صرفاً از منظر خاستگاه‌های فلسفی، به تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو رویکرد توجه داشته است. همچنین کتاب *گریز از بهشت، سرچشمه‌های نقد و نظریه ادبی* جدید نوشته استیون کسیدی (۱۳۸۸)، نیز به زمینه‌های شکل‌گیری نظریه‌های ادبی و نسبت آنها با فلسفه اشاره دارد اما هیچ اشاره‌ای به رویکرد قاره‌ای و نسبت آن با نظریه‌های ادبی نداشته است.

کازبو^۱ (2007) در کتاب خود، به طرح دیدگاه فلاسفه قاره‌ای نسبت به استعاره پرداخته است. هرچند وی به پیوند میان ادبیات و فلسفه قاره‌ای توجه داشته با این حال به قرابت فلسفه قاره‌ای و نظریه‌های ادبی و مشخصاً نظریه‌های خواننده‌محور، اشاره‌ای نداشته است.

۲- فلسفه تحلیلی و قاره‌ای

اگرچه به‌طور قطعی نمی‌توان برای فلسفه قاره‌ای و تحلیلی مرزهای مشخصی را تعیین نمود، و همان‌طور که گفته شد، در چند دهه اخیر این دو سنت با یکدیگر هم‌سویی‌ها و قرابت‌هایی را یافته‌اند، با این حال برای شناخت مؤلفه‌ها و عناصر رویکرد تحلیلی و قاره‌ای، ناگزیر از مقایسه این دو با یکدیگر هستیم. شکل‌گیری رویکردهای مختلف، اساساً حاصل مواجهه «تقابلی» و «اقتدار ستیزانه» با رویکردهای پیشین و یا رویکردهای موازی با آن است. همان‌طور که کریچلی معتقد است: تقابل فلسفه تحلیلی و قاره‌ای در واقع نزاع «علم‌باوری»^۲ و «وهم‌اندیشی»^۳، توضیح

1. Cazeaux
2. scientism
3. obscurantism

«علمی» در برابر تفسیر «اومانستی»، تقابل نگرش تجربی-علمی-بنتامی-کارنایی در برابر هرمنوتیکی-رمانتیکی-کولریجی-هایدگری است (۱۳۹۸: ۵۷-۵۸). چنین تقابلی در واقع نمودی از رویکردهای علوم انسانی در برابر نهادهای علمی (تجربی و پوزیتویستی) است. چنانچه از خصیصه‌های سنت تحلیلی دریافت و برداشت می‌شود، این فلسفه غالباً با رویکردهای علمی و پوزیتویستی همراه است؛ حال آن‌که سنت قاره‌ای، غالباً واجد بینش‌های «انسانی» و «ادبی» است. به همین جهت، استنلی روزن^۱ فلسفه تحلیلی را متصف به دقت و وضوح مفهومی و نگرش سیستماتیک می‌داند و در مقابل، فیلسوفان قاره‌ای، خاصه هایدگر را، معطوف به متافیزیک، هرمنوتیک و شاعرانگی توصیف می‌کند (1993: 127-147). بنابراین مؤلفه‌های بنیادین فلسفه تحلیلی، عموماً مبتنی بر برهان، استدلال، تدقیق و نگاه انضمامی^۲ به مسائل است؛ به تعبیر دامت: «فلسفه تحلیلی رهیافت خاصی به مسائل فلسفی است که برهان و توجیه نقش مهمی دارند [...] شرط تحلیلی بودن این است که دیدگاه‌های خود را به روشنی قاعده‌مند کند تا معلوم شود چه چیزی را می‌توان له یا علیه آنها اقامه کرد» (۱۳۹۴: ۱۸)؛ حال آن‌که فلسفه قاره‌ای عموماً مبتنی بر ذهنیت‌گرایی، تأویل، نسبی‌گرایی و عدم قطعیت است و با کلیدواژه‌هایی چون آنارشی، شورش‌گری، ضدیت با سیستم و به تبع آن «ضد روش» شناخته می‌شود. لذا برخلاف فلسفه تحلیلی، که تأکید بر وضوح، شفافیت و روش‌شناسی مشخص دارد فلسفه قاره‌ای، خاصه هایدگر و گادامر، از روش‌شناسی خاصی پیروی نمی‌کنند و تا حدودی ضدروش هستند (Burton, 2009: 9). البته ضدروش بودن غالباً موضعی در قبال «روش تجربی» است: زیرا پدیدارشناسان و هرمنوتیک‌ها معتقدند الگوهای «علوم طبیعی» نمی‌تواند و نمی‌بایست الگو و پارادایم مسلط روش فلسفی در شناخت انسان و جهان باشد به این دلیل که «علوم طبیعی» در چینه‌ای مناسب برای ورود به علوم انسانی نیست. لذا درک و برداشت علمی از جهان و انسان موجب بحران علم‌زدگی، افسون‌زدایی از طبیعت و فقدان «معنا» می‌شود. از منظر فیلسوفان قاره‌ای این رویکردها نه تنها به حل بحران انسان کنونی منجر نمی‌شوند بلکه به آن دامن نیز می‌زنند: در چنین شرایطی است که ادبیات به-واسطه بازتاب این «بحران» و توجه به احساسات و سوژه انسانی، مجرا و پناه‌گاهی برای بیان تأملات فیلسوفانه می‌شود و تلاقی «فلسفه قاره‌ای و نظریه‌های ادبی خواننده‌محور» را پدید می-

1. Rosen
2. concrete

آورد. اگرچه کانت نگرش فلسفی و علمی به هنر را امری عبث تلقی می‌کرد و معتقد بود که این دو متعلق به دو ساحت مجزا و نامرتب هستند (۱۳۸۸: ۸۵-۸۹)؛ با این حال و برخلاف آرای کسانی چون کانت، پدیدارشناسی و هرمنوتیک قرابت عمیق و بنیادینی با ادبیات، به‌طور عام، دارند. همان‌طور که گفته شد رویکرد تحلیلی و قاره‌ای دو بینش و نظرگاه هستند که رویکرد نخست به نگرش علمی، و رویکرد دوم به نگرش‌های غیرفلسفی و عموماً ادبی معطوف است. دانتو^۱ تلویحاً رویکرد قاره‌ای را به «فلسفه همچون ادبیات» در برابر «فلسفه همچون علم» تعبیر می‌کند (به نقل از اسکیلز، ۱۳۹۷: ۹). همان‌طور که گفته شد فلسفه قاره‌ای غالباً مبتنی بر هرمنوتیک، تفسیر و تأویل است: رویکردهایی که نشان از قرابت و هم‌پوشانی با جهان ادبیات و نظریه ادبی دارند. در واقع ذهنیت‌گرایی بنیادین در فلسفه قاره‌ای و رویکردهای متناظر با آن، موجب شکل‌گیری رویکردهای تفسیری و نظریه‌های ادبی «خواننده‌محور» شده‌اند. در ادامه به برخی قرابت‌ها و نسبت‌های مشترک ادبیات و فلسفه قاره‌ای، خواهیم پرداخت تا نشان دهیم نظریه‌های خواننده‌محور در ذات بنیادین خود با نگرش «تفسیری» متون ادبی ملازم هستند. چنین قرابت‌هایی موجب شده است تا بسیاری از «شاعران» و «فیلسوفان قاره‌ای» در تعامل و تقارن بیشتری با یکدیگر باشند و نیز به همین جهت است که بسیاری از فیلسوفان قاره‌ای، اهتمام بیشتری به شعر و ادبیات دارند و نظریه‌های «خواننده‌محور» نیز غالباً از رهگذر همین تلازمها و قرابت‌های بنیادین با فلسفه قاره‌ای است که شکل گرفته است.

۳- فلسفه قاره‌ای و نسبت آن با ادبیات (بنیان‌های مشترک)

ابتدا به قرابت‌های فلسفه قاره‌ای و ادبیات اشاره خواهیم کرد تا نشان دهیم براساس این «بنیان‌های مشترک»، ادبیات و فلسفه قاره‌ای در تلازم با یکدیگر بخشی از خلاء معنای انسان‌مُدرن را به واسطه نظریه‌های ادبی خواننده‌محور جبران کرده‌اند. لذا مسیر پیدایش نظریه‌های خواننده‌محور بخشی به واسطه قرابت‌های بنیادین و روش‌شناختی ادبیات و فلسفه قاره‌ای و بخش دیگر از آن به‌واسطه پاسخ موقعیت به ضرورت‌های تاریخی آن پدید آمده‌اند.

1. Arthur c. Danto

۳-۱- انسان‌گرایی

از وجوه مشترک ادبیات و فلسفه قاره‌ای، نسبت عمیق آنها با انسان و احوال اوست. استیون تولیمن^۱ معتقد است که مدرنیته دارای دو خاستگاه «انسان‌گرایانه» است که یکی ریشه در «ادبیات کلاسیک» و دیگری ریشه در «فلسفه طبیعی» قرن هفدهم دارد (به نقل از کریچلی، ۱۳۹۸: ۸۰-۸۱). ریشه «انسان‌گرایانه» مدرنیته غالباً در سنت تحلیلی مفعول مانده است حال آنکه در رویکرد تفسیری و قاره‌ای توجه فیلسوفان بیشتر معطوف به انسان و ساحت وجودی اوست (Dobres, 2013: 100) لذا «فهم» و «وجود» از مراتب تفسیر و از مراحل شکل‌گیری متون ادبی هستند. به همین جهت است که در فرایند تفسیر، غالباً وجه متأملانه و وجودی مورد توجه قرار می‌گیرد. به تعبیر ریکور عمل تفسیر باید به کار «زیستن» بیاید لذا فهم از «سطح تأملی» به «سطح وجودی» می‌رسد (به نقل از بهشتی و داوری، ۱۳۸۸: ۳۹). اساساً «معنا» و «تفسیر» واجد تعامل و همچنین متضمن بینش‌های «وجودی» و «خویش‌فهمی» هستند. لحظه‌ای که ما متن را می‌خوانیم و نسبت به آن «گشوده» هستیم، با امکانات و جهانی نو آشنا می‌شویم که یکسر برای ما تازگی دارد و به شناخت عمیق‌تری از وجود خویش‌فهم می‌رسیم که در واقع همان سطح سوم تفسیر (جنبه وجودی) است. سنت تحلیلی به انسان و ساحت وجودی او توجه چندانی ندارد، حال آنکه رویکرد قاره‌ای از رهگذر «بینش ادبی» و عموماً غیرعلمی (پوزیتویستی)، خود را به ساحت وجودی و احوال انسان نزدیک‌تر می‌سازد. از منظر هایدگر: «راه‌هایی جز راه عقلانی هم برای به تصور درآوردن چیزها وجود دارد [...] پیش از انکشاف نظری چیزها، انکشافی عاطفی یا احساسی وجود دارد که در «احوال» رخ می‌دهد. بنابراین هر شخصی در هر زمانی در «حالی» است و نگاه هر شخصی به هر چیزی را این «حال» معنی می‌کند» (کریچلی، ۱۳۹۸: ۱۳۷). فیلسوفان قاره‌ای، همچون ادیبان و عارفان، به درون انسان و احوال او نسبت به موقعیت تاریخی (وجودی) و آگاهی او برای کشف حقیقت (معنا)، توجه بیشتری دارند؛ چنانچه لیویس معتقد است: «رمان نویسان بزرگ [...] به این دلیل اهمیت دارند که آگاهی انسان را ارتقاء می‌دهند؛ آگاهی از امکانات زندگی در مقابل نیروهای ماتریالیسم، بربریسیم، صنعت‌گرایی و نظایر آن، در یک جامعه تکنولوژیک-بنتامی [...] آنها نماینده یک «فرهنگ اقلیت‌اند» که با یک «تمدن توده‌ای» نبرد می‌کنند» (سلدن و ویدوسون، ۱۳۹۲: ۳۹). فرهنگ

1. Stephen Toulmin

اقلیت در واقع همان رویکرد قاره‌ای (ادبی و فلسفی) است که در برابر رویکرد تحلیلی (طبیعی و پوزیتیویستی) موضع گرفته‌است. لذا فلسفه قاره‌ای به واسطه نگرش‌های انسان‌شناختی، وجودی و اگزیستانسیالیستی، در مقایسه با فلسفه تحلیلی، غالباً هم‌سوئی بیشتری با آثار ادبی دارد.

۳-۲- ابهام‌مندی

از جمله اشتباهات روش‌شناختی که بعضاً در پژوهش‌های ادبی-فلسفی رخ می‌دهد، عدم مرزبندی و مقوله‌بندی دقیق مفاهیم و رویکردهاست که در نهایت موجب کلی‌گویی و تعمیم‌های نادرست در آثار پژوهشی می‌شود. بسیاری به اشتباه گمان می‌کنند زبان همه فیلسوفان واجد «دقت» و «ایضاح» است و قاطبه بحث‌های فلسفی با شفافیت و صراحت همراه است. حال آنکه در دو سنت تحلیلی و قاره‌ای، با برخی شکاف‌ها و گسست‌های بنیادین مواجه هستیم. از جمله عناصری که موجب قرابت فلسفه قاره‌ای و ادبیات می‌شود، همین زبان «مبهم» و «تفسیرپذیر» آنان است؛ اوله مارتین اسکیلز، که غالباً گرایش به سنت تحلیلی دارد، بدون در نظر گرفتن تفاوت‌های زبانی در دو سنت قاره‌ای و تحلیلی، با یک خطای روش‌شناختی و کلی‌گویانه و به تبعیت از کانتی‌ها معتقد است: «یکی از نقاط افتراق میان فلسفه و ادبیات که قبول عام نیز دارد، این است که در ادبیات با شخصیت‌ها و موقعیت‌های خیالی مواجه هستیم حال آنکه فلسفه به نثری سراسر نوشته می‌شود» (۱۳۹۷: ۱۰). اینکه اسکیلز مشخصاً اشاره نداشته منظور از این «فلسفه سراسر» چه سنخ از متون فلسفی را شامل می‌شود، نشان از برخی کلی‌گویی‌های متداول و عدم مرزبندی درست میان دو سنت تحلیلی و قاره‌ای و تفاوت‌های زبانی آنها دارد. در پاسخ به چنین نگرش‌هایی، اغلب فیلسوفان قاره‌ای از منظر سبک‌شناختی، معطوف به ابهام و تفسیرپذیری در کلام هستند. تا جایی که آلفرد جی آیر^۱، فیلسوف بریتانیایی، فلسفه هایدگر را «به واسطه عدم فهم درست زبان و مقصود او نوعی «شارلاتانیسم» توصیف می‌کند» (به نقل از کریچلی، ۱۳۹۸: ۱۳۰). این زبان شاعرانه موجب تفسیرپذیری و عدم شفافیت در بیان و اهداف می‌شود و جالب اینکه بخشی از علل بدفهمی، تحریف و بدخوانی نظریه‌های ادبی و فلسفی در ایران، ریشه در همین زبان مبهم، چندپهلوی و تفسیرپذیر فیلسوفان قاره‌ای دارد. آثار این سنخ از فیلسوفان، برخلاف فیلسوفان تحلیلی، فاقد ایضاح، دقت، نظم و شفافیت کلامی، منطق‌محوری و ساختارمندی

1. A.J Ayer

است. لذا این زبان «سراسر» را به سختی می‌توان برای مثال در کلام کسانی چون هایدگر، لاکان، بودریار و دیگران یافت. حال آنکه در سنت تحلیلی، خاصه در رویکرد فرگه، براساس «اصل سیاق»، معنای «کلمه» را باید در «متن جمله» فهمید و معنای «اندیشه» همان معنای گزاره خبری یا منطقی و نیز گزاره‌ای پرسشی است که با «بلی» و «خیر» پاسخ داده می‌شود (دامت، ۱۳۹۴: ۳۲). براساس چنین رویکردی عملاً نمی‌توان محتوای بسیاری از متون ادبی را که همراه با رؤیا و تخیل و مبتنی بر اصول انشایی و همچنین سرشار از «ابهام» هستند، تحلیل و بررسی نمود. از منظر رویکرد تحلیلی، خاصه فرگه، ما زمانی می‌توانیم اندیشه‌ای را تحلیل نماییم که آن اندیشه در چارچوب زبان، منطق و ساختار جمله قرار گیرد و قابل تفهیم و مفاهمه باشد. چنین نگرشی به نظریه «چرخش زبانی» فرگه بازمی‌گردد. وی معتقد است: ۱- اندیشه «عینی» است یعنی وابسته به اذهان دیگر نیست، ۲- کشف‌کردنی است نه ابداعی و ۳- قابل انتقال و ابدی است. لذا فقط جملاتی شامل اندیشه می‌شوند که قابل صدق و کذب باشند (فرگه، ۱۳۷۴: ۸۷-۹۲). حال آنکه آثار ادبی به‌واسطه عنصر زیبایی‌شناسی غالباً شورش و اطاعت‌گریزی از «هنجارهای اخلاقی، قانونی، زبان‌شناختی و علمی را [...] که خواستار انطباق و اطاعت هستند، پیش‌فرض می‌گیرد» (دامت، ۱۳۹۴: ۷۹). آثار ادبی در مقایسه با رویکرد تحلیلی نقش «خودارجاعی» برجسته‌تری دارند و از این‌رو نمی‌توان با صدق و کذب‌گرایی که از مؤلفه‌های بنیادین فلسفه تحلیلی است، به یک چارچوب متقن و دریافت واحد دست یافت. چنانچه از نظر فرگه یک عبارت صرفاً یک مدلول دارد (Mendelsohn, 2005: 126-128) که این خود در تضاد و در تقابل با ماهیت تفسیرپذیر متون ادبی است. بنابراین از جمله تفاوت‌های بنیادین در سنت تحلیلی این است که «با حذف متافیزیک از طریق تحلیل منطقی» زبان مواجه هستیم. چنین رویکردی غالباً خود را در فرم انضمامی آثار ادبی نشان می‌دهد و از این جهت برای مثال می‌توان در تحلیل فرم و صورت آثار ادبی از فلسفه تحلیلی و چارچوب‌های روش‌شناختی آن بهره برد. نظریه‌هایی چون فرمالیسم و روایت‌شناسی به‌واسطه قانون‌مندی، نظام‌مندی و عینی‌گرایی، متناسب با رویکرد تحلیلی هستند و در حوزه‌هایی مانند واج‌شناسی، آواشناسی و عروض که جزو حوزه‌های عینی زبان و ادبیات به‌شمار می‌آیند می‌توان از آن بهره مناسبی جست. حال آنکه در مسئله «متافیزیک زبان» می‌توان از نظریه‌های خواننده‌محور و فلسفه قاره‌ای بهره مناسب‌تری جست.

۳-۳- تأمل‌گرایی و حقیقت‌نمایی

از دیگر وجوه مشترک ادبیات و فلسفه قاره‌ای، ترجیح «حکمت»، «تأمل»، «تفسیر» و «برداشت‌های شخصی» به جای «شناخت علمی»، «قابل تکرار»، «عام» و «قاعده‌مندی» است. همان‌طور که گفته شد در سنت قاره‌ای، بی‌آنکه محدود به شیوه‌های علمی، پوزیتیویستی و منطقی شوند، غالباً به‌طور «تأملی» و «تفسیری» با متون مواجه می‌شوند. لذا بخشی از جذابیت آثار ادبی صرفاً به فرم و ساحت زیبایی‌شناختی آن خلاصه نمی‌شود بلکه محتوای متأملانه و قابل‌درنگ آثار ادبی، خود موجب پیدایش «زیبایی» می‌شود و بر همین اساس «ارزش شناختی» بر «ارزش زیباشناختی» اثر می‌افزاید» (همدانی، ۱۳۹۸: ۶). اساساً میان «شناخت علمی» که از مجاری عینی و قاعده‌مند و عام شکل می‌گیرد، با دریافت شخصی، که به‌واسطه تفسیر و تأملات فردی به دست می‌آید تفاوت بنیادین وجود دارد. ما با خوانش آثار ادبی بزرگ، دچار تأمل و درنگ می‌شویم و به‌واسطه تفسیر، متن را از آن «خویشتن» می‌کنیم. چنین فرایندی به جای آنکه ما را به یک شناخت علمی و عینی برساند، ما را با حقیقتی آشنا می‌سازد که صرفاً «از آن خود ما» است. در چنین فرایندی ما به حقیقت و شناختی دسترسی خواهیم داشت که با شناخت قاعده‌مند و فرمول‌های علمی قابل دسترسی نخواهد بود. به‌همین جهت در سنت قاره‌ای غالباً با مواجهه فردی و شخصی و طبعاً با تفسیرهایی که شمول و اجماع عام ندارند مواجه هستیم. حال آنکه در سنت تحلیلی ما با تکرارپذیری و شمولیت عام مواجهیم. برای مثال در تحلیل وزن یک غزل از حافظ، از قواعد و چارچوب‌های انضمامی و تکرارپذیر بهره می‌جویم و به یک پاسخ «واحد» و عام دسترسی خواهیم داشت که از فردی به فرد دیگر متفاوت نخواهد بود. حال آنکه در تفسیر «محتوای» همان شعر، ممکن است با تأملات، برداشت‌ها، تفاسیر و حقایق متکثر و حتی متضادی مواجه شویم. بنابراین به تعبیر نیچه در سنت تحلیلی و علمی غالباً با «شناخت‌گرایی علمی» مواجه هستیم (Yong, 2007: 473-475). حال آنکه در سنت قاره‌ای و تفسیر متون ادبی با تأمل، درنگ، دریافت‌ها و برداشت‌های شخصی مواجهیم. در ادبیات و هنر نوعی از «حقیقت» پدیدار می‌شود که با هیچ روش علمی و دقیقی قابل احصاء نیست. چنانچه از منظر گادامر نیز اهمیت فلسفی هنر در این است که در اثر هنری «حقیقتی» به تجربه درمی‌آید که از هیچ طریق دیگری نمی‌توان آن را به دست آورد (Gadamer, 2008: 95-104). به اعتقاد گادامر، بی‌نیازی هنر به برهان و استدلال، برخلاف نگرش فیلسوفان تحلیلی، ناشی از «ناقص بودن هنر» نیست بلکه هنر «تجربه‌ای شخصی» از «حقیقت» است که از هرگونه

اثبات عقلی، عام، قاعده‌مند و شمول همگانی، فراتر می‌رود. چنین نگرشی به‌جای آنکه مبتنی بر منطق، استدلال و رویکرد علمی باشد متضمن نوعی «سیطره‌زدایی از علم» است (ibid: 82-90)؛ چراکه تجربه هنری و ادبی اساساً قابل فروکاسته شدن و تقلیل به شناخت علمی و قاعده‌مند نیستند و شناخت ادبی بسیار «عمیق‌تر» و «درونی‌تر» از شناخت علمی و همگانی است (Cutrofello, 2005: 26-30). بنابراین همان‌طور که پیشتر گفته شد، گسست میان «هنر» و «فلسفه» به دلیل تعمیم نادرست تعبیر «کانت» در باب هنر و فلسفه است. کانت و پیروانش از «فلسفه» غالباً دریافت سراسر، دقیق، علمی و قاعده‌مندی داشتند و آن را در مقابل حوزه‌هایی چون هنر و ادبیات قرار می‌دادند. به این دلیل که معتقد بودند اساساً «شناخت» نه از مجرای «ادبیات» بلکه صرفاً در یک چارچوب فلسفی و قاعده‌مند به دست می‌آید. حال آنکه اساساً نمی‌توان «یکدست بودن» و «علمی بودن» را به همه فیلسوفان نسبت و تعمیم داد؛ در سنت قاره‌ای غالباً بیش از آنکه «بینش کانتی»، قاعده‌مند و علمی وجود داشته‌باشد با شأن تفسیری، نسبی و شخصی مواجه هستیم و نمی‌توان به سادگی و پیشاپیش، تفحص پیرامون شأن «معرفتی هنر» را باطل اعلام کرد. شأن معرفتی هنر و «حقیقت‌نمایی» آن توانسته در نزاع با نیهیلیسم، متضمن مقاومت‌های امیدوارکننده‌ای باشد و خود را به‌عنوان یک جایگزین قدرت‌مند و عمیق، به‌جای «کلان‌روایت‌های مسیحی» نشان دهد.

۴- سوژکتیویسم و نسبت آن با نیهیلیسم

شکل‌گیری نظریه‌های خواننده‌محور علاوه بر زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، دانشگاهی و غیره، ریشه در گسترش و عمومیت یافتن هرمنوتیک، نزاع با نیهیلیسم، تعامل و دیالکتیک با سوژکتیویسم و پاسخ به ضرورت‌های تاریخی دارد. گسترش هرمنوتیک بنا به یک ضرورت تاریخی، ناشی از تقلیل «سلطه روحانیون» بر «تفسیر» و «همگانی‌شدن» آن برای عامه خوانندگان بود. فیلسوفان عصر روشنگری با یادآوری تشخص و فردیت مردم، اذعان می‌داشتند که هر «سوژه» خود می‌تواند مفسر خویشتن، متون دینی و ادبی باشد. چنانچه اسپینوزا معتقد است که «جمهور مردم نباید پیرو تأویل‌کنندگان شوند، چراکه معنای متون مقدس ساده است و هرکس می‌تواند آن را دریابد [...] و هرکس این حق و قدرت را دارد که خود داوری کند و قاعده‌های دینی را برای خوشیتن تأویل و روشن نماید» (احمدی، ۱۳۹۵: ۵۰۹). بنابراین با تقلیل سلطه مفسران دینی، عامه مردم توانستند خود به تفسیر متون اقدام نمایند و درواقع هرمنوتیک و رویکرد تفسیری میان عامه مردم عمومیت یافت. با شکل‌گیری نگرش تفسیری

نزد مردم، «سوپرکتیویسم» نیز به همان میزان قدرت یافت. سوپرکتیویسم علاوه بر فوایدی چون تشخیص، فردیت و قدرت، که برای عامه مردم فراهم آورد، با این حال خود «عامل منطقی» پیدایش نیهیلیسم بود. سوپرکتیویسم در یک موقعیت «پارادوکسیکال» هم موجب پیدایش نیهیلیسم شد و هم در مقابل و در نزاع با آن قرار گرفت. نیهیلیسم اساساً در پی رنگ‌باختن «عقل» و ناامیدی از آن و همچنین کم‌رنگ شدن نگرش «معنوی» انسان‌ها پدید آمد. نقد عقل در برابر خودش به تعبیر بایزر منجر به «شک‌باوری» درباره وجود هر چیزی و در نتیجه منجر به «نیهیلیسم» شد (Vide. Bernasconi, 2020: 129-150). عقل مُدرن که با ایجاد «تردید» در «سنت»، موجب کم‌رنگ شدن کلان‌روایت‌های مسیحی شده بود، بسیاری از مفروضات بنیادین را دچار تعلیق و تشکیک نمود. انسان دیگر آن اعتقاد و باور پیشین را نسبت به بسیاری از «کلان‌روایت‌ها» نداشت. به تعبیر یاسپرس «همین‌که توده‌ها پی ببرند که مسیحیت بر پایه بعضی فرض‌ها استوار است، چندان فاصله‌ای با انقلاب‌های بزرگ باقی نخواهد بود؛ وجود خدا، حجت کتاب مقدس، جاودانگی و وحی تا ابد مسئله‌ساز خواهند ماند» (۱۳۹۳: ۳۱). پس از چندی اما این عقل فریه خود نیز نتوانست پاسخ‌گوی نیازها، پرسش‌ها، ابهام‌ها و تشکیک‌ها باشد. عدم تناسب میان عقل و جهان و توجیه آن موجب شد تا انسان در یک بحران تاریخی (نیهیلیسم) قرار گیرد. در این بحران تاریخی و در پاسخ به چنین ضرورتی، سوپرکتیویسم که خود بر پیدایش نیهیلیسم تأثیرگذار بود، به جبران رنگ‌باختن عامل معنا (سوژه/ خداوند/ مؤلف)، نظریه‌های ادبی خواننده‌محور را پدید آورد.

سوپرکتیویسم اساساً ریشه در وضعیت خاص تفکر انسان نسبت به «جهان» و «خداوند» دارد. «مرگ خدا» منبع حقیقی «دلهره» است. این دلهره به واسطه فقدان معنا و پناهگاه پدید می‌آید. تا مادامی که برای این منبع حقیقی دلهره جایگزینی پیدا نشود، همراه انسان خواهد بود؛ جایگزینی که می‌بایست متضمن «معنای زندگی» باشد. به همین دلیل بود که با پیدایش نیهیلیسم، فلاسفه قاره‌ای با رویکردی تفسیری و هرمنوتیکی به «معنای زندگی» اهتمام جستند. لذا فلاسفه قاره‌ای «فلسفه‌ای است که وظیفه اولیه آن، عبارت است از [...] پاسخی برای این پرسش که در پرتو مرگ خدای مسیحیت سنتی، درباره معنای زندگی چه می‌توان گفت [...]» (یانگ، ۱۳۹۹: ۲۶-۲۷). هرمنوتیک با تکیه بر فردیت و ذهنیت‌گرایی سعی بر انکشاف «معنای زندگی» از رهگذر «متون ادبی» داشت تا موقعیت بحرانی انسان از خلال متون ادبی، تفسیر و تبیین شود؛ در نتیجه اقبال از متون ادبی بیشتر شد. به تعبیر کاپوتو و

واتیمو^۱: «مرگ خدا (تضعیف خداوند) جهان را تکان می‌دهد، آشفته می‌کند، مختل می‌کند [...] و این خود از جمله دلایلی است که ما ادبیات می‌خوانیم» (2007: 59). بنابراین هر مقدار کلان‌روایت مسیحی کمرنگ‌تر می‌شود به همان میزان ذهنیت‌گرایی و به تعبیر یاسپرس «مواجهه درونی با خویش» نیز پررنگ‌تر خواهد شد. چراکه سوپژکتیویسم از معدود داشته‌های انسان مُدرن در این «موقعیت مرزی» است. انسان با پناه آوردن به ذهن خویش، با خلق متون ادبی و هنری، سعی بر ترمیم گسست‌های معنایی دارد. انسان مُدرن که با سوپژکتیویسم و تأکید بر فردیت خویش، از کلان‌روایت‌های دینی و مسیحی «گذار» کرده و نتیجتاً دچار نیهیلیسم شده بود، در نهایت نیز به همین سوپژکتیویسم پناه آورد. به تعبیر ایگلتون^۲ «سوپژکتیویته آن چیزی است که حداقل می‌توانیم آن را از آن خویشتن بدانیم» (2014: 152). بنابراین پناه به خویشتن و «تخیل» (ادبیات)، که هر دو از انحاء سوپژکتیویسم هستند، از جمله ویژگی‌های بنیادینی بودند که در آثار فلاسفه قاره‌ای و نظریه‌های خواننده‌محور نمود یافتند. لذا در عصری که به باور هولدرلین دوران «هجرت خدایان» است و گرایش به الوهیت و مسیحیت رنگ می‌بازد، در چنین موقعیتی، «هنر» یگانه وسیله برای گریز موقت از ذات کاملاً بیهوده واقعیت (عقلانیت) به‌شمار می‌آید (بووی، ۱۳۹۴: ۴۴۴). همچنان که نیچه نیز با توسل بر تخیل (هنر و ادبیات) سعی در گذار از بی‌معنایی زندگی داشت؛ در چنین «تلاقی‌گاهی» نظریه‌های خواننده‌محور با رویکرد تفسیری (قهرمان زندگی خودت باش نیچه، در جهان بودن هایدگر، تاریخ‌گرایی گادامر) و با مواجهه نقادانه و تفسیری، معنای «زندگی» را به‌واسطه معنای «متن» بنیان نهادند. با جایگزینی «متون ادبی» به جای «متون مقدس»، به همان میزان مفسران ادبی (نظریه‌های خواننده‌محور) نیز اهمیت و اقبال بیشتری پیدا می‌کنند و خود به نحله‌های متفاوتی تقسیم می‌شوند که در ادامه به آنها خواهیم پرداخت.

۵- نظریه‌های خواننده‌محور

همان‌طور که گفته شد نظریه‌های خواننده‌محور در تلازم بنیادین با فلسفه قاره‌ای هستند و بر همین اساس نیز رویکرد عام نظریه‌های خواننده‌محور، به دو رویکرد «هرمنوتیک پدیدارشناسانه» و «هرمنوتیک هستی‌شناسانه» منقسم می‌شود و در مکتب «زیبایی‌شناسی دریافت» به ترتیب به دو شکل «نظری-متن‌شناختی» و «تاریخی-جامعه‌شناختی» نمود

1. Caputo & Vattimo
2. Eagleton

می‌یابند. هرمنوتیک پدیدارشناسانه (نظری-متن‌شناختی) تلفیقی از آرای هوسرل و هایدگر است که البته عناصر «هوسرلی» در آن غلبه بیشتری دارند. همچنین هرمنوتیک هستی‌شناسانه (تاریخی-جامعه‌شناختی) غالباً معطوف به آرای هایدگر و گادامر است. مهمترین خصلت رویکرد نظری-متن‌شناختی در «پرانتز» قرار دادن عواملی چون نویسنده، تاریخ، موقعیت و زمینه است. چنین بینشی غالباً بر آرای رومن اینگاردن، ولفگانگ آیزر، یورگن هابرماس و دیوید بلیچ تأثیرگذار بوده است. مهمترین خصلت رویکرد تاریخی-جامعه‌شناختی، گذار از «سویژکتیویسم» به تاریخ‌مندی، زمینه‌گرایی، سنت‌مندی و پارادایم‌گرایی است. نماینده این رویکرد «هانس روبرت یاس» است که آرای او عمیقاً ریشه در تفکر هایدگر، و مشخصاً گادامر دارد.

۵-۱- رویکرد نظری-متن‌شناختی (رویکرد هوسرلی)

۵-۱-۱- نقد روش و پیدایش نسبی‌گرایی

از جمله ویژگی‌های نگرش نظری-متن‌شناختی پیوند وثیق آن با پدیدارشناسی هوسرل است. هوسرل به نقد روش‌های طبیعی و پوزیتیویستی اهتمام داشت. از منظر هوسرل علمی کردن فلسفه، مانع از درک نقش «نقادانه» و رهایی‌بخش فلسفه می‌شود (هوسرل، ۱۳۹۲: الف: ۱۸؛ هوسرل، ۱۳۹۲: ب: ۳۲). گادامر که از این منظر بسیار متأثر از هوسرل است در کتاب حقیقت و روش به نقد سیطره روش‌مند علوم تجربی در حوزه علوم انسانی می‌پردازد. البته هدف اصلی گادامر^۱ نقد روش به‌طورعام نیست، بلکه معتقد است «روش علمی» تنها راه دست‌یافتن به «حقیقت» نیست (2004: 3-6). این تباین و تقابل بنیادین با روش‌های «تحلیلی و تجربی»، موجب تردید در قطعیت «روش» و «معنا» و به تبع آن پیدایش «نسبی‌گرایی» شد. رویکرد هوسرل و به تبع آن گادامر نشان از آن دارد که «فهم» تحت‌تأثیر و سیطره روش نیست و از «یگانگی» در الگو و روش اجتناب می‌ورزد. «فهم» چیزی است که برای تأویل‌گزار یا مفسر در خلال خوانش متن روی می‌دهد بی‌آنکه واجد روش مشخص و متعینی باشد. همچنان که کانت نیز برخلاف زیباشناسی نوکلاسیک بر این باور بود که زیبایی را نه با «قواعد» بلکه با حکم تأملی^۲ می‌توان تعیین کرد (۱۳۸۸: ۹۹-۱۰۹). به اعتقاد گادامر تجربه هنری خود تجربه «حقیقت» است، اما تجربه حقیقت چیزی نیست که از

1. Gadamer
2. Reflective

طریق فرایند روش‌مند به دست آید بلکه، همان‌طور که گفته شد، تجربه حقیقت در خلال مواجهه با متن روی می‌دهد و ملزم به روش و قاعده خاصی نیست. علت توجه گادامر به هرمنوتیک نیز این است که «به نظر او تنها تعمق در پدیده فهم است که می‌تواند ما را به جانب توجیه مناسبی از ادعای حقیقتی که در انواعی از تجربه رخ می‌نماید، رهنمون شود» (طاهری، ۱۳۸۹: ۱۲). از این رهگذر نظریه‌های خواننده‌محور با تأثیرپذیری از نگرش قاره‌ای، خود را ملزم به روش و معنای «واحد» نمی‌دانند و این خود موجب نسبی‌گرایی در تفسیر و همچنین ترجیح «خواننده» بر «نویسنده» می‌شود؛ چراکه در رویکرد «پیشانقادانه»، مؤلف به‌صورت «استبدادی» معنا را القاء و تثبیت می‌کند و همچون رویکرد تحلیلی، براساس روش‌های انضمامی و قطعی، محکوم به کشف حقیقت و معنای «واحد» است، حال آنکه در رویکرد پدیدارشناختی هوسرل، با کنارنهادن پیش‌فهم‌ها و مفروضاتی همچون تاریخ، سنت، زمینه، پارادایم، تاریخ ادبیات و «تاریخچه تأثیرات»، صرفاً ذهنیت خواننده و «پدیدار» حاصل از خوانش متن است که ملاک تفسیر، کشف معنا و حقیقت قرار می‌گیرد.

۵-۱-۲- نقادی مفروضات و در پراتنز قرار دادن «پیش‌فهم‌ها»

همان‌طور که گفته شد سویه نظری-متن‌شناختی متأثر از آرای پدیدارشناسانه هوسرل است. هوسرل تمامی مفروضات را در پراتنز (اپوخه) قرار می‌دهد و با عمل فروکاست^۱، «سوژه» را تهی از هرگونه پیش‌فرض و پیش‌نهاد، با «پدیدار» مواجه می‌کند. مرلوپونتی در کتاب *دریافت پدیدارشناختی*، غایت پدیدارشناسی را «برده‌برداشتن از لایه ماقبل نظری»^۲ تجربه انسانی توصیف می‌کند که گرایش نظری درک و برداشت علمی از جهان بر آن لایه استوار است (Merleau-Ponty, 2012: 3-10). پدیدارشناسی، تأمل درباره چیزی «پیشاتأملی» است که از منظر مرلوپونتی همان لایه «ماقبل نظری» است. بنابراین پدیدارشناسی با تأمل بر لایه‌های اولیه و ذاتی ذهن، تفسیری درونی و «خویشتن‌فهمانه» و «شخصی» از متن به دست می‌دهد که قرابت چندانی با الگوهای فکری و زبانی فیلسوفان تحلیلی ندارد. بنابراین پدیدارشناسی در پی کشف شالوده «ماهیت آگاهی» انسان و «پدیدارهای» حاصل از آن است که مبتنی بر یک «سوژه‌کتیویسیم خودبنیاد» است. درواقع نگاه پدیدارشناختی ادامه اندیشه «رمانتیک» است که معتقد بود ذهن فرد، مرکز و منشاء همه معانی و برداشت‌ها است. همچنان‌که رویکرد

1. Reduction

2. Pre-thorical layer

«ذهنی» هوسرل نیز غالباً «ثنویت دکارتی» را تداعی می‌کند؛ درمقابل از منظر هایدگر ما «تک‌افتاده»، «جدای از جهان» و یک «سوژه محض و خام» نیستیم. ما توأمان این جهان را زندگی می‌کنیم، سنت‌مند، و برهمین اساس نیز واجد فرضیات و پیش‌فرض‌هایی هستیم و به‌واسطه آنها نیز «اگزیستانس» می‌یابیم: «از آنجاکه دازاین بنابر اگزیستانس خاصش، همواره، موجودی است تاریخی، امکانات دست‌یابی و نحوه‌های تفسیر خود موجود، به حسب موقعیت‌های تاریخی مختلف، تغییرپذیر است» (هایدگر، ۱۳۹۲: ۳۹). از منظر هوسرل، لازمه رویکرد پدیدارشناختی در پرانتز قراردادن مفروضات (پیش‌نهاده‌ها) و مواجهه شهودی و مستقیم با رویداد «زبانی» است. از این نظرگاه، جهان و متن، متأثر از بینش و نگرش «سوژه» است و درواقع «جهان متن» نیز برساخته «ذهن» است. بنابراین رویکرد پدیدارشناختی نوعی «روش نقد» و «بینش نقادانه» برای مواجهه با متن و تفسیر آن براساس «فهم خویشتن» است که درنهایت منجر به «سوبژکتیویسم»، تکثر تفسیر و دریافت می‌شود.

اینگاردن با تأثیرپذیری از این نگرش نسبی‌گرایانه، با وضع اصطلاح «پدیدارشناسی خواندن»، میان «خواندن پذیرا» (منفعل) و «خواندن سازنده» (فعال) تمایز قائل شد. وی متأثر از آرای هوسرل بر منش «آفرینندگی خواننده» تأکید داشت و معتقد بود که با رهایی از موقعیت‌های تاریخی، جامعه‌شناختی و روانشناختی می‌توان معانی تازه‌ای در فرایند خواندن خلق نمود: «ما خودمان را در یک نگرش خلاقانه به قلمرو اشیایی که توسط معانی جمله تعیین می‌شود، فرافکنی می‌کنیم» (Ingarden, 1973: 40). اینگاردن متأثر از نظریه قصدیت (حیث التفاتی) هوسرل معتقد است که در خوانش خلاقانه، «معنا» در چارچوب «قصد» و توجه خواننده خلق می‌شود: «اگر جمله‌ای را خلاقانه بیندیشیم، نه به معنا، بلکه به چیزی که از طریق آن یا در آن تعیین یا اندیشیده شده است، توجه می‌کنیم. می‌توانیم بگوییم، هرچند نه کاملاً دقیق، در اندیشیدن به یک جمله، معنای آن را می‌سازیم» (Ibid: 40)، همان‌گونه که آیزر نیز در کتاب *عمل خواندن* بر کنش و ذهنیت مخاطب در خلق معنا توجه ویژه دارد. اگرچه آیزر و اینگاردن درنهایت ترجیح را به «خواننده» می‌دهند اما بر تعامل «متن» و «خواننده» تأکید دارند: «مجموعه‌های متنی و استراتژی‌ها به‌سادگی چارچوبی را ارائه می‌دهند که خواننده باید در آن ابژه زیبایی‌شناختی را برای خود بسازد. بنابراین ساختارهای متنی و کنش‌های ساختاریافته درک، دو قطب در کنش ارتباطی هستند، که موفقیت آنها به درجه‌ای بستگی دارد که متن خود را به‌عنوان یک همبسته در آگاهی خواننده تثبیت می‌کند» (Iser, 1987: 107). باین حال تأکید آیزر بر «خلاقیت» و «عاملیت» خواننده بر پیکره متن از «پیش‌ساخته‌شده»

است. لذا اگرچه متن و ساختار معنایی آن، توسط «مؤلف» از پیش تولید شده، اما «تحقق» آن بستگی به «دریافت خواننده» دارد: «البته متن یک «پیش‌پیکر ساخت‌یافته» است، اما آنچه داده می‌شود باید دریافت شود و نحوه دریافت آن به همان اندازه که به متن بستگی دارد به خواننده نیز بستگی دارد» (Ibid: 108). غالب تأکید آیزر و اینگاردن بر وجه «زیباشناختی» اثر ادبی است. درواقع منش زیباشناختی اثر ادبی است که با دریافت و تفسیر خواننده، «تعامل سازنده» برقرار می‌کند و درنهایت منجر به جایگزینی «خواننده» به جای «مؤلف» می‌شود: «اما برای دستیابی به درک زیبایی شناختی از سطح اشیا، در ساختار غالباً پیچیده‌اش، خواننده فعال، پس از کشف و بازسازی این قشر، باید [...] فراتر از آن، به‌ویژه فراتر از جزئیات مختلفی که به صراحت اشاره می‌کند، برود [...] و با این کار، خواننده تا حدی ثابت می‌کند که خالق اثر هنری ادبی است» (Ingarden, 1973: 41). چنین رویه‌ای موجب تکرار معنا و پیدایش نامحدود خوانندگان می‌شود که ناشی از «ذهن‌گرایی» هوسرل و پیروان او است. این تکرار، همان‌طور که گفته شد به‌واسطه تأکید بر «سوپرکتیویسم» و اجتناب از پیش‌فهم‌ها و بی‌توجهی به پارادایم‌های فکری و زیبایی‌شناختی حاصل می‌شود که درنهایت به «نسبی‌گرایی» منجر می‌شود.

۵-۱-۳- تکثر معنا

در قرن بیستم شاهد نقدهای تندی نسبت به قطعیت‌های علمی و عینی موجود در قرن نوزدهم هستیم. نظریه نسبیت انیشتین، آرای تی. اس. کوهن و روانشناسی گشتالت جملگی بر نسبیت و فعال‌بودگی خواننده و تأثیر او بر برداشت‌های مختلف و نسبی اشاره دارند. پیچیدگی زبانی نیز خود از دیگر عوامل این نسبی‌گرایی و تکثر معناست. همان‌طور که گفته شد «تجربه هنری»، اساساً مواجهه‌ای با رویداد «زبان» است که غالباً گشوده و نامتعین تلقی می‌شود. حال اگر زبان را در بستر زمان و فاصله زمانی در نظر آوریم، «کنش خواندن» بسته به زمان و موقعیت تاریخی، ممکن است متفاوت و متغیر باشد. از این جهت تأکید آیزر بر «کنش خواندن» و «فاعلیت مخاطب» است. او معتقد است که خواندن متن، موجب طرح پرسش‌ها و به تبع آن پاسخ‌هایی در ذهن خواننده می‌شود: «از آنجایی که خواننده از دیدگاه‌های گوناگونی، که متن به او پیشنهاد می‌کند، استفاده می‌کند تا الگوها و «دیدگاه‌های طرح‌واره‌شده» را با یکدیگر مرتبط کند، اثر واجد پویایی می‌شود. همین فرایند درنهایت منجر به بیداری پاسخ‌ها در درون خواننده می‌شود. بنابراین خواندن موجب می‌شود که اثر ادبی خصلت ذاتاً پویای خود را آشکار کند» (Iser, 1980: 275). این رویکرد «خلاقانه» و فعال و به تعبیر پالمیر «سیال

بودن تفسیر» (۱۳۹۸: ۱۷۹-۱۸۵)، برخلاف نگرش غالب در سنت تحلیلی است. فلاسفه تحلیلی معتقدند برای دریافت «معنای واحد» صرفاً باید از «روش واحد» و «قابل تکرار» بهره برد. حال آنکه در رویکرد پدیدارشناختی و هرمنوتیکی، معنا به شیوه‌های مختلف توسط «خواننده» بازخوانی و واسازی^۱ می‌شود. از نظر آیزر خواننده غالباً به هنگام خوانش متن و کشف زیبایی، به دنبال ارضای ایده‌آل، آمال و نیازهای خود است. بنابراین آیزر به تبعیت از هوسرل صرفاً به خود پدیدار (متن) و عناصر زیباشناختی معطوف است حال آن‌که یاس، همچون هایدگر و گادامر، علاوه بر متن، به «موقعیت تاریخی»، «تاریخچه تأثیرات» و «پیش‌فهم‌ها»ی خواننده توجه ویژه دارد.

همان‌طور که اشارت رفت، فیلسوفان تحلیلی از جمله فرگه، بر سر «نسبی بودن» و «تکثر معنا» اجماع ندارند. از نظر فرگه یک اندیشه (گزاره) نمی‌تواند در یک زمان «صادق» و در یک زمان دیگر «کاذب» باشد؛ باید صرفاً صادق یا کاذب باشد، نمی‌تواند برای هر فرد، معنای متفاوت، متغیر و خاصی داشته باشد (دامت، ۱۳۹۴: ۱۱۶). حال آنکه ابژه‌هایی که در متون ادبی «پدیدار» می‌شوند ابژه‌های صرفاً ذاتی و مستقل نیستند، بلکه مبتنی بر تخیل و قصدیت خواننده و مؤلف، و سرشار از عدم «تعین» هستند. از نظر آیزر هنگامی که اینگاردن تلاش می‌کند تا شیوه خاصی را که در یک اثر هنری به ما داده می‌شود توصیف کند، به چارچوب «مرجع پدیدارشناسی» برای تعریف اشیاء بازمی‌گردد. بر این اساس، اشیاء واقعی (ابژه‌ها)، «تحدید» می‌شوند حال آنکه اشیاء ایده‌آل (سوژه) مستقل و نامشخص هستند. از این نظر اشیاء واقعی درک می‌شوند اما اشیاء ایده‌آل می‌بایست توسط «خواننده» تشکیل و ساخته شوند. اثر هنری از این جهت که غالباً ایده‌آل است، در واقع «تشکیل‌شدنی» و حاصل «ذهنیت خواننده» است (Iser, 1987: 164). چنین نگرشی علاوه بر پدیدارشناسی هوسرل، سخت متأثر از آرای «نیچه» نیز هست.

نیچه بر این باور است که می‌بایست از زندگی شخصی خود «فاصله» بگیریم و تبدیل به «شاعر» زندگی خویش شویم. گویی قهرمان یک رمان خوش‌ساخت هستیم. وی معتقد است که «زیستن در یک زندگی معنادار هم‌چون زیستن در فرایندی از شکل دادن به یک اثر ادبی خوب است.» (یانگ، ۱۳۹۹: ۲۳۰). انسان با روی آوردن به خلق متون ادبی و خوانش این متون، سعی می‌کند قهرمان آرمانی زندگی خویش (معنای زندگی خویش) را باز یابد. نیچه معتقد است ماجرای که فرد می‌بایست (برای خویش) به تعریف درآورد باید ماجرای باشد که در آن

خویشتنی را شکل دهد که «آرزویش» را دارد و آن را می‌ستاید. این ماجرا باید ماجرای «شخصی» باشد که شخص دوست دارد «قهرمان» آن باشد (همان: ۲۳۷)، لذا هر متن ادبی می‌تواند واجد قهرمان‌ها و طبعاً دریافت‌های شخصی، متکثر، متعدد و حتی «متضاد» باشد. در این بخش با تأکید بر زمینه‌ها، سرچشمه‌ها، پیوندها و مفصل‌بندی‌هایی که میان فلسفه قاره‌ای و نظریه‌های خواننده‌محور وجود داشت، خاستگاه‌های فلسفی-الاهیاتی «نسبی‌گرایی» در نقد ادبی را به‌طور عام، و شکل‌گیری نسبی‌گرایی در آرای کسانی چون اینگاردن و آیزر را به‌طور انضمامی و قاعده‌مند نشان دادیم. در ادامه به نگرش تاریخی و سنت‌مند در نظریه‌های ادبی خواننده‌محور خواهیم پرداخت که سخت متأثر از آرای هایدگر، گادامر و کوهن هستند. بر همین اساس نشان خواهیم داد، برخلاف تصور عام، همه نظریه‌های خواننده‌محور، غالباً نسبی و ذهنی نیستند و در این میان نظریه‌های خواننده‌محوری نیز وجود دارند که راه میانه را می‌جویند.

۵-۲- رویکرد تاریخی - جامعه‌شناختی (هایدگر و گادامر)

۵-۲-۱- سنت‌مندی

وجه دیگر زیبایی‌شناسی دریافت معطوف به رویکرد تاریخی - جامعه‌شناختی است که ریشه در نگرش هستی‌شناسانه هایدگر و گادامر دارد. برخلاف آرای آیزر و هوسرل، در رویکرد «هستی‌شناسانه» نمی‌توان از «تاریخیت» و وجه «انضمامی متن» غافل بود. رویکرد هستی‌شناسانه در واقع تأمل و نقادی آگاهانه بر سنت «رسوب‌شده» است و کار فیلسوف قاره‌ای تأمل درباره این «بحران» و «رهایی» از آن است. بنابراین ارجاع به سنت و توجه به آن، همیشه امری منفی و متصلب نیست؛ بلکه مواجهه با سنت در بسیاری از مواقع می‌تواند آگاهانه، سازنده و فعالانه باشد. لذا توسل به سنت لزوماً به معنای «تسلیم محافظه‌کارانه» در برابر گذشته نیست: «سنت چیز خشک و متصلبی نیست که تا ابد تثبیت شده بماند» (گادامر، ۱۳۹۳: ۶۶). ارجاع به سنت می‌تواند شکل یک مواجهه نقادانه با تاریخ را پیدا کند. چنین نگرشی، سخت، بر آرای هانس روبرت یاس تأثیر داشته است.

افق انتظار یاس اساساً حاصل تعامل و دیالوگ میان گذشته و سنت با «اکنون» است. در خلال مواجهه با سنت و گذشته، مفسر و منتقد دریافت و تفسیر امروزی از متن دارد. چراکه متن را به زمان خویش فرا می‌خواند و اساساً لازمه تفسیر، فراخواندن متن به «اکنون» است. چراکه متن براساس فهم خواننده «محقق» می‌شود. متن ناگزیر می‌بایست برای مفسر

«آشنا» باشد تا مورد فهم قرار گیرد و از جمله اهداف نظریه دریافت همین نجات متون کهن از خطر «فراموشی» است (یاس، ۱۴۰۰: ۱۹؛ سانتاگ، ۱۳۹۹: ۳۰-۳۱)؛ لذا متن و مؤلف براساس برخی عوامل مشترک (زبان، زمینه، موقعیت) با یکدیگر قرابت می‌جویند تا ارتباط گذشته و اکنون میان آنها از هم نگسلد. چراکه بدفهمی یا «فهم ناقص» از سنت، موجب گمراهی خواننده خواهد شد: «سنت، فراداده خود را بدو و غالباً در حجاب نگاه می‌دارد و با بدیهی نشان دادن آن، رهن راه نیل به آن سرچشمه‌های^۱ آغازینی می‌گردد که مقولات و مفاهیم به‌صورتی اصیل و ناب از آنها برآمده‌اند» (هایدگر، ۱۳۹۴: ۱۰۴-۱۰۵). لذا گفت‌وگوی با سنت، گفت‌وگوی محافظه‌کارانه نیست بلکه تعامل فعال خواننده با سنت و واسازی آن است. چراکه بدون واسازی، سنت می‌تواند «رهن» و پنهان‌کار تلقی شود. بنابراین هرمنوتیک هنر «ایضاح گذشته» و مکالمه با آن در جهت «فهم اصیل» است.

مهمترین مسئله گادامر در تفسیر نیز امتزاج «گذشته» و «آینده» است. از نظر گادامر لازمه هرمنوتیک فلسفی، «سنت‌مندی» آن است. در این ارتباط یکی «دیگری» را ایزه نمی‌سازد (مواجهه علمی و تحلیلی) و رابطه‌ای نیست که آن را چیزی تمام‌شده و به‌فعلیت‌رسیده دریابیم (مواجهه تاریخی)، بلکه در این شیوه رابطه ما و سنت باز و «گشوده» است که در واقع همان مواجهه هرمنوتیکی و دیالکتیکی است (Gadamer, 2004: 352-353). اساساً هرمنوتیک هستی‌شناسانه با بازاندیشی سنت، و مواجهه نقادانه با آن، به «فردیت» خواننده معطوف است. نظریه‌های خواننده‌محور حاصل بازاندیشی «نقادانه» در مفروضات و مواجهه نقادانه با سنت و تاریخ هستند و به‌همین جهت اساساً «نقد» ناگزیر از «سنت» است. به تعبیر ریکور^۲ نقد «در سنت» و «بر اساس سنت» شکل می‌گیرد لذا «سنت انتقادی نیز نوعی «سنت» است. «سنت نجات و رهایی نه یادآوری؛ نقد نیز نوعی سنت است» (60: 1981). بر همین اساس، «امتزاج آفاق» که از جمله کلیدواژه‌های مهم مکتب زیبایی‌شناسی دریافت است، شکل می‌گیرد. امتزاج آفاق اساساً حاصل دیالکتیک و تعامل «سنت» و «کنون» بوده و فهم هر یک، بسته به فهم «دیگری» است. بنابراین برخلاف تصور، بخشی از نظریه‌های خواننده‌محور سخت مقید به «سنت» و مراجعه به آن هستند و سنت در این میان به‌عنوان یک «محک انضمامی»، تفسیر را از «نسبی‌گرایی» و «ذهنیت‌محوری» افسارگسیخته، باز می‌دارد. یاس با تأسی از هایدگر و گادامر، فرایند تفسیر را «مداخله‌جویانه»، «بینادهنی» و مبتنی بر پیش‌فهم‌ها و پیش‌فرض‌ها تلقی

1. ursprung
2. Ricoeur

می‌کند که برخلاف رویکرد هوسرل و پیروان او، موجب رهایی از نسبی‌گرایی و سوپژکتویسم صرف می‌شود.

۵-۲-۲- تاریخ‌مندی

همان‌طور که گفته شد «سنت» اساساً «تاریخ‌بنیاد» است و بر مبنای موقعیت‌های تاریخی شکل می‌گیرد. تاریخ‌مندی از جمله تمایزات مهم فلسفه قاره‌ای و تحلیلی نیز به‌شمار می‌آید. فلاسفه تحلیلی تمایل چندانی به «تاریخیت متن» ندارند حال آنکه نقد خواننده‌محور و مشخصاً نظریه دریافت، همچون فلسفه قاره‌ای «آرشیو‌بنیاد» و «تاریخ‌محور» است: «متون سنت قاره‌ای نوعی بایگانی مسائل فلسفی هستند که ربط مشخصی به «اندر متن تاریخی» خودشان و اندر متن ما دارند و مشخصه‌شان نوعی آگاهی نیرومند از تاریخ است.» (کرپجلی، ۱۳۹۸: ۸۷). بر اساس همین آرشیو‌بنیادی است که ی یاس با اثرپذیری از گادامر، اصل «تاریخچه تأثیرات» و «افق انتظارات» را مطرح می‌کند (۱۴۰۰: ۱۴-۲۸). وی «تاریخ ادبیات» را نه بر اساس تفسیر و تحلیل یک فرد، بلکه بر اساس «مفسران هر دوره» و تفاوت یک دوره با عصر دیگر بررسی می‌کند. از منظر گادامر نیز، ادبیات، چه به لحاظ «آفرینش» و چه از جهت فهم آن توسط «خواننده»، هم‌بسته و ملازم با «تاریخ» است. گادامر هنر را در حقیقت «تفسیر تاریخی» می‌داند (به نقل از پالمر، ۱۳۹۸: ۱۸۰-۱۹۰)؛ چراکه هنر بدون تأمل و تفسیر، اساساً به فهم در نمی‌آید. لذا هنر اساساً ناگزیر از تفسیر و تأویل و ملازم با آن است. به همین جهت نیز «مفسر» خود واجد «حیثی تاریخی» است و از همین‌رو نیازمند تفسیر و فهمیدن خویش‌تن است. مفسر در فرایند تفسیر، در حقیقت خود را تفسیر می‌کند. بنابراین ما از طریق اثر هنری و از مجرای فهم هرمنوتیکی، به فهم و شناخت «خویش» نائل می‌شویم و این فهم از رهگذر درک «سنت تاریخی» موجود در «متن» است که به ما «فهم» از «خویش‌تن» می‌بخشد.

تاریخ‌مندی، برخلاف نگرش فلاسفه تحلیلی، واجد صیوروت و پویایی است. فلاسفه تحلیلی گمان می‌کنند مفهوم تاریخ یک ابژه مختومه، متصلب و ایستا است؛ حال آنکه نگاه به تاریخ در نقد قاره‌ای متضمن «واسازی» و رویکرد «نقادانه» است و، به تعبیر فرهادپور، اساساً بر بنیاد همین «سنت‌مندی» است که نقد شکل می‌گیرد: «در تمدن غربی، نوآوری و نقض سنت، اساساً در زمینه‌ای «سنتی» تحقق می‌یابد.» (۱۳۷۹: ۹۲). لذا نقد ریشه در سنت دارد و اساساً ناگزیر از آن است. طرح «تاریخچه تأثیرات» و «تاریخ ادبیات» از سوی گادامر و یاس مبتنی بر همین «تاریخ‌مندی فهم» است. از آنجایی که در نگرش گادامر فهم و به تبع آن تفسیر

همیشه «تاریخی» است ما به هنگام تفسیر متن، متأثر از زمینه تاریخی متن و همچنین موقعیت تاریخی خواننده (پارادایم و الگوهای عصر) خواهیم بود: «تراکم تاریخی تفاسیر قبلی و همچنین وضع علم در دوران معاصر در فرایند فهم اجتناب‌ناپذیر است» (هوی، ۱۳۸۵: ۱۴۴). لذا «تاریخچه تأثیرات» و «تاریخ ادبیات» دو مفهوم و اصطلاح سطحی، عادی و کلاسیک، نیستند، بلکه متضمن اندیشه‌های رسوب‌شده در سنت و تاریخ‌اند و به‌هنگام خوانش، فعال می‌شوند؛ بنابراین از این جهت حامل پارادایم‌های عصری و دوره‌ای خود هستند. تاریخچه تأثیرات به‌مثابه یک «بازدارنده» جمعی درمقابل «نسبی‌گرایی» ذهنی و فردی عمل می‌کند و آن را از برداشت‌های شخصی و بی‌قید و شرط باز می‌دارد. تاریخچه تأثیرات البته صرفاً سنت رسوب‌شده و متصلب نیست، بلکه به‌هنگام خوانش، براساس موقعیت کنونی مخاطب، واسازی و نقد می‌شود و همین رویکرد رفت‌وبرگشتی موجب می‌شود تا کمتر دچار نسبی‌گرایی و جزمیت در آراء شویم. لذا اتخاذ رویکرد تاریخی از سوی یاس از اقتدار «سوبژکتیویسم» و پیدایش «نسبی‌گرایی» تا حدودی می‌کاهد.

دراین‌میان کسانی چون استنلی فیش و پیر بوردیو، با تأثیرپذیری از آرای هایدگر، گادامر و یاس از ذهنیت‌گرایی و نسبی‌گرایی در تفسیر اجتناب می‌ورزند. تفاسیر این نظریه‌پردازان ریشه در آرای توماس کوهن و کتاب *ساختار/انقلاب‌های علمی* نیز دارد. در آرای استنلی فیش و پیر بوردیو غالباً با عناصر جمعی و جامعه‌شناختی مواجه هستیم. هریک از این عناصر، براساس پارادایم‌های فکری و زیبایی‌شناختی هر عصر، با بنیان نهادن پیش‌فهم‌های انضمامی، برای هر مخاطب، او را از شخصی‌گرایی محض در تفسیر باز می‌دارند. به‌همین دلیل است که «پارادایم‌های» فکری و زیبایی‌شناختی، جزو کلیدواژه‌های بنیادین این قسم از نظریه‌های خواننده‌محور هستند. برهمین‌اساس است که استنلی فیش، نظریه «جامعه‌تفسیری» را بنیان می‌نهد و بر پارادایم کلی هر دوره و تأثیر آن بر تفسیر متون توجه دارد (fish, 1980: 338-355). از نظر وی، متن و خواننده به‌تنهایی نمی‌توانند در شکل‌گیری «معنا» مؤثر باشند؛ بلکه این جوامع تفسیری، الگوها و پارادایم‌های فکری و شناختی مسلط هستند که در تولید معنا نقش محوری و بنیادین دارند. پیر بوردیو نیز با تأکید بر تاریخیت متن، «نظریه زمینه» (میدان) را مطرح می‌کند. از منظر او در تفسیر متون، هر گروه، طیفی از معنا و برداشت را اتخاذ می‌کنند. وی متأثر از آرای کوهن، معتقد است که زمینه‌های اجتماعی، علمی و سیاسی در شکل‌گیری انواع تفاسیر نقش عمده دارند (Bourdieu & Wacquant, 1992: 19). لذا تفاسیر در زمینه‌ها (میدان‌ها)ی مختلف، «متغیر» خواهند بود. بوردیو نیز همچون یاس، «عینیت» (تاریخ،

پارادایم، زمینه) و «ذهنیت» را در تعامل و دیالکتیک با یکدیگر قرار می‌دهد. فیش و بوردیو متأثر از یاس، از خواننده و سوپژکتویسم محض، سلب آزادی می‌کنند. حال آنکه آیزر، با توجه به عناصر هوسرلی و اینگاردنی، به ذهنیت مخاطب و سوپژکتیویته محض توجه بیشتری دارد. هوسرل و آیزر «مفروضات تاریخی» را در پراتنز قرار می‌دهند. حال آنکه از منظر یاس، مفسر همیشه واجد سؤالات و پیش‌فرض‌هایی است و بر اساس موقعیت‌های تاریخی و ذهنی خاصی با متن مواجه می‌شود. لذا از آنجاکه متن و مفسر هریک واجد افق معانی خاصی هستند، امتزاج آفاق^۱ پدید می‌آید. از جمله انتقادهای یاس به نظریه‌های فرمالیسم و ساختارگرایی نیز همین عدم توجه آنها به «تاریخیت» متن و فهم، و همچنین بی‌اهمیت جلوه دادن «تفسیر» در بررسی متون است.

درمقابل، کسانی چون اریک دونالد هرش، امیلیو بتی و هابرماس، از منتقدان مهم و برجسته رویکرد تاریخی هستند. بتی برخلاف گادامر بر «روش‌مندی» تفسیر تأکید دارد و معتقد است که متن ادبی واجد معنا و اهدافی است که لزوماً با تفسیر ما همخوان نیست و لذا بر روش‌شناسی تفسیر، که غایت هرمنوتیک است، تأکید دارد (Anthony Mitscherling, et al. 2004: 68-73). هابرماس نیز بر سنت‌مندی و تاریخ‌گرایی نقد وارد می‌کند و معتقد است که گادامر بیش از حد شیفته «سنت» و «تاریخ» است. از نظر وی گذشته نیز «برساختی» از ذهنیت و موقعیت کنونی ماست. لذا مکالمه و تعامل با سنت، براساس موقعیت تاریخی «اکنون» ما شکل می‌گیرد (Vide. Holub, 2006: 32-49). از منظر هابرماس، نمی‌توان فرایند تفسیر را جز از خلال ذهنیت و موقعیت کنونی تجربه نمود. لذا اساساً دو مفهوم سنت و تاریخ، بی‌تأثیر و غیرنافذ هستند و ذهن اساساً به‌طور خودبنیاد و بدون در نظر داشتن پادارایم‌های تاریخی، و صرفاً براساس الگوهای فکری عصر خویش، به تفسیر می‌پردازد. هرش نیز در موضع انتقادی نسبت به گادامر بر این باور است که گادامر میان «معنای متن» و «دلالت معنا» در زمان‌ها و دوره‌های مختلف تفاوتی قائل نیست. به این معنا که متن می‌تواند در زمان نگارش، یک یا چند معنای مشخص داشته باشد، اما در خلال دوره‌ها و زمینه‌های مختلف، می‌تواند دلالت‌هایی جز معنای مشخص و منحصر خود، داشته باشد. لذا باید میان «معنای مقید» و «دلالت‌های متغیر» متن در دوره‌های مختلف تفاوت قائل شد. دیوید بلیچ نیز به‌عنوان یک «ذهنیت‌گرای رادیکال» معتقد است که خواننده به‌هنگام خوانش یک متن، نمادها و سمبل‌های متن را «درونی‌سازی» می‌کند و در ذهن خود به پردازش آن می‌پردازد (Bleich, 1981: 52). از نظر بلیچ خوانش متن، «بازتفسیر»

1. fusion of Horizon

همان نمادهایی است که در ذهن خواننده پردازش شده‌اند و در واقع تفسیر و دریافتِ متن حاصل انعکاس «ذهنیت خواننده» از متن است و لذا متغیرهای بیرونی بر فرایند تفسیرِ متن تأثیر چندانی نخواهند داشت و در نهایت گام در ورطهٔ ذهنی‌گرایی خواهیم نهاد و ما را از سوپژکتیویسم و ذهنی‌گرایی صرف گریز و گزیری نیست.

پاسخ گادامر به انتقادات و مباحث مذکور این است که چگونه می‌توان بدون در نظر گرفتن معانی هر واژه، در پارادایم فکری هر دوره، به فهم متن دست یافت؟ گادامر معتقد است القائات و معانی «تاریخی» در فهم متن تأثیر دارند و نمی‌شود بدون در نظر گرفتن این ابعاد، به فهم و تفسیر انضمامی دست یافت. اگرچه ما از نگرش امروزی برای تفسیر متن بهره می‌بریم، اما نمی‌توان نسبت به تلقی قدما از متن و معنای آن در یک دورهٔ مشخص غافل بود. به همین دلیل «تاریخ ادبیات» و «تاریخچهٔ تأثیرات» به سیر تفاسیر مختلف و طرز تلقی مفسران هر دوره از آن متن می‌پردازند تا مسیر و فرایند تفسیر را به واسطهٔ دگردیسی‌هایی که از سر گذارنده، به‌عنوان یک آرشیو، مطمح نظر قرار دهند و براساس همان تاریخچهٔ تأثیرات و براساس موقعیت و زمینهٔ کنونی خود، به تفسیر متن اهتمام ورزند. همچنان‌که اریک دونالد هرش در کتاب/اعتبار در تفسیر علاوه بر تاریخ‌مندی و ذهنیت، بر نیت «مؤلف» نیز عمیقاً تأکید دارد. وی معتقد است که باید به نیت مؤلف به لحاظ اصول روشی پایبند باشیم چراکه در غیر این صورت «اعتبار تفسیر» از آن سلب می‌شود: «اگر نظریه‌پردازی بخواهد ایده‌آل اعتبار را حفظ کند باید مؤلف را نیز حفظ کند و ... اولین وظیفه این است که نشان دهد استدلال رایج بر ضد مؤلف تشکیک‌پذیر و آسیب‌پذیر است» (هرش، ۱۴۰۰: ۲۸). بنابراین اگرچه در تأویل و تفسیر، متن را از آن خویش می‌سازیم، اما لازم است که از برخورد صرفاً «سوپژکتیو» نیز اجتناب ورزیم: چراکه موجب «تک‌سویی» در ارتباط و عدم تعامل با متن می‌شود و قطعاً «رهزن» خواهد بود. بنابراین در سویهٔ هوسرلی (آیزر و همفکران او) مواجههٔ خواننده با متن غالباً «تک‌سویه» است چراکه خواننده با پر کردن «شکاف‌های» موجود، متن را به «آگاهی» خود می‌برد و به تجربهٔ «شخصی» خود بدل می‌سازد. درمقابل؛ سویهٔ گادامری و هایدگری (یاس و هم‌فکران او) بر این باور است که در رویکرد تاریخی، با متن به‌مثابه «پدیداری» برخورد می‌شود که «ما را مورد خطاب قرار می‌دهد، و بنابراین شخصی که مورد خطاب قرار می‌گیرد گویی در گفت‌وگو با آنچه پدیدار می‌شود، قرار دارد.» (گادامر، ۱۳۹۵: ۲۲۴). لذا رویکرد تاریخی (هایدگر، گادامر، یاس) با گذار از «سوپژکتیویسم محض» به مراتب بیش از رویکردهای نظری-متن‌شناختی (هوسرلی) به خود اعتبار و انضمامیت می‌بخشد. رویکرد یاس

در مقابل آرای آیزر و اینگاردن، از انضمامیت، عینیت، سنت‌مندی و تعامل بیشتری برخوردار است. دیالوگ و گفت‌وگو با زمینه‌های تاریخی و فرهنگی، اجتناب از تفرد و نسبی‌گرایی، موجب می‌شود که آرای یاس از کمال و پختگی بیشتری در مقایسه با دیگر نظریه‌های خواننده‌محور (هوسرلی) برخوردار باشد. یاس به «خواننده» و درعین‌حال به زمینه‌های شکل‌گیری «متن» معطوف است. یاس به «متن»، «زیرمتن» و «اندرمتن» در یک نگاه شبکه‌ای، جامع و مفصل‌بندی‌شده می‌نگرد. رویکرد یاس جزیره‌ای، تک‌افتاده، منفصل و انتزاعی و در نتیجه «نسبی» نیست، بلکه نظریه یاس متضمن تعامل، گفت‌وگو و «امتزاج آفاق» است: عناصری که جزو بنیادهای نظریه او به حساب می‌آیند و آن را از نظریه‌های انتزاعی، ذهنی، و نسبی متمایز می‌سازند.

۶- نتیجه‌گیری

در این مقاله نشان داده شد که می‌توان از تقابلی «جامع» و «دقیق» برای تبیین نسبت‌های میان ادبیات و فلسفه، به‌طور عام و فلسفه و نظریه ادبی، به‌طور خاص، استعانت جست. فلسفه تحلیلی متضمن عناصر آپولونی، سیستمی، نظم‌محور، سقراط‌گونه (جهان عددی) است که با ساحت‌هایی از ادبیات، همچون فرم، شکل، زبان‌شناسی، عروض، وزن، ساختار و روایت، که متضمن «تدقیق» و «تعین» هستند، واجد همسویی است و می‌توان برای تحلیل نظریه‌هایی چون فرمالیسم، روایت‌شناسی و غیره، به‌خوبی از آن بهره جست. حال آنکه فلسفه قاره‌ای واجد عناصر تفسیری، هرمنوتیکی، ذهنی، نسبی، غیرقطعی، تاریخی و سنتی است و با نظریه‌های تفسیری و خواننده‌محور، قرابت و همسویی بیشتری دارد و لذا می‌توان سرچشمه‌های شکل‌گیری نظریه‌های خواننده‌محور را از رهگذر «سنت قاره‌ای» پی‌جویی نمود. بر همین اساس در مقاله حاضر نشان داده شد که برخی از سرچشمه‌های اولیه نظریه‌های خواننده‌محور ریشه در جدال «فیلسوفان قاره‌ای» با بحران «سوبژکتیویسم» و «نیپیلیسم» دارد. «سوبژکتیویسم» در این موقعیت بغرنج، بحرانی، و «پارادوکسیکال»، هم «عاملی» بر پیدایش نیپیلیسم و هم «پاسخی» به بحران‌های برآمده از آن بوده است. به دیگر سخن، سوبژکتیویسم از یک سو از کلان‌روایت‌های مسیحی افسون‌زدایی نموده و در نتیجه موجب فقدان و خلاء «معنای مرکزی» و «کلان‌روایت‌ها» شده است و از دیگر سو با تولید متون ادبی (خرده‌روایت‌ها) سعی بر جبران «خلاء معنا» داشته است. لذا «متون ادبی» با اتکا بر همین سوبژکتیویسم، جایگزین «متون مقدس» و «نظریه‌های ادبی خواننده‌محور» جایگزین «نظریه-

های تفسیری سنتی (دینی) شدند. به همین جهت روایت «مرکزی»، «مقتدر» و «واحد» مسیحیت، جای خود را به معناهای «متکثر» و متغیر «متون ادبی» داد که برای هر مخاطب، با توجه به وضعیت و موقعیت تاریخی او، می‌تواند حامل «معنا»ی نسبی و به تعبیر نیچه، معنای «شخصی» باشد. همچنین نشان داده شد که برخلاف تصور، نظریه‌های خواننده محور تماماً «نسبی»، «ذهنی» و «بی‌قیدوشرط» نیستند و می‌توان نظریه‌های خواننده محور را به دو رویکرد کلان «نظری- متن‌شناختی» (هوسرلی) و «جامعه‌شناختی- تاریخی» (هایدگر و گادامر) تقسیم نمود. نظریه‌های گروه اول، در آرای کسانی چون آیزر، اینگاردن، هابرماس، بلیچ نمود یافته است که با پرانتز قراردادن «مفروضات تاریخی» و «پیش‌فهم‌ها» و با تکیه بر «ذهنیت مفسر»، غالباً دچار تفسیرهای نسبی و بی‌قیدوشرط می‌شوند. حال آنکه در گروه دوم، کسانی چون یاس، استنلی فیش و پیر بوردیو با محور قراردادن «تاریخ و سنت»، موجب «گذار» نظریه‌های خواننده‌محور از «سوپرکتیویسم صرف» و «ذهنیت‌گرایی محض» به «پارادایم‌های» فکری، تاریخی، معرفتی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی می‌شوند. بر همین اساس رویکرد یاس و پیروان او در مقایسه با سایر نظریه‌های زیبایی‌شناسی دریافت، جامع، انضمامی، شبکه‌ای، مفصل‌بندی شده و موجه‌تر می‌نماید. یاس در نظریه خود شیوه‌ای «میان» را اتخاذ می‌کند و با توجه به تاریخیت متن، افق انتظار و وضعیت اگزیستانسیل خواننده و با ایجاد دیالکتیک و تعامل میان آنها، به فهم عمیق و بنیادین تری از «تفسیر» دست می‌یابد.

منابع

- اسکیلز، اوله مارتین. (۱۳۹۷). *درآمدی به فلسفه و ادبیات*، ترجمه ابوالفضل توکلی‌شاندیز. تهران: بوی کاغذ.
- احمدی، بابک. (۱۳۹۵). *ساختار و تأویل متن*، تهران: مرکز.
- بووی، اندرو. (۱۳۸۸). *زیبایی‌شناسی و ذهنیت از کانت تا نیچه*، ترجمه فریبرز زمجیدی، تهران: فرهنگستان هنر.
- بهشتی، محمدرضا و زهرا داوری. (۱۳۸۸). «متن: نقطه تلاقی هرمنوتیک فلسفی و نظریه ادبی (هرمنوتیک پدیدارشناسانه هانس گئورگ گادامر، پل ریکور و نظریه ادبی جدید». *نقد ادبی*، (۶): ۲۵-۵۲.
- پالمر، ریچارد. ای. (۱۳۹۸). *علم هرمنوتیک*، ترجمه محمدسعید حنایی‌کاشانی. تهران: هرمس.
- حسامی‌فر، عبدالرزاق. (۱۳۹۲). «تقسیم فلسفه معاصر به تحلیلی و قاره‌ای». *مجله متافیزیک*، (۱۵): ۶۳-۷۶.
- دامت، مایکل. (۱۳۹۴). *خاستگاه‌های فلسفه تحلیلی*، ترجمه عبدالله نیک‌سیرت. تهران: حکمت.

- سانتاگ، سوزان. (۱۳۹۹). *علیه تفسیر، ترجمه مجید اخگر*. تهران: بیدگل.
- سیرل، جان و برنارد ویلیامز. (۱۳۹۹). *فلسفه تحلیلی*، ترجمه محمد سعیدی مهر، قم: کتاب طه.
- سلدن، رمان و پیتر ویدوسون. (۱۳۹۲). *راهنمای نظریه ادبی معاصر*، ترجمه عباس مخبر. تهران: طرح نو.
- طاهری، رضا. (۱۳۸۹). *زیباشناسی در هرمنوتیک گادامر*، تهران: نگاه معاصر.
- فرگه، گوتلوب. (۱۳۷۴). «اندیشه». ترجمه محمود یوسف ثانی. *فصلنامه ارغنون*، (۷ و ۸): ۸۷-۱۱۲.
- فرهادپور، مراد. (۱۳۷۹). «چگونگی ساخته شدن مفهوم سنت در عصر جدید». *مجله بیدار*، (۰): ۸۷-۹۶.
- غفاری، محمد. (۱۳۹۶). «بررسی تطبیقی دو رویکرد تحلیلی و اروپایی در فلسفه ادبیات با دفاعیه‌ای از فلسفه تحلیلی ادبیات». *نقد ادبی*، (۳۸): ۳۳-۵۷.
- کانت، ایمانوئل. (۱۳۸۸). *نقد قوه حکم*، ترجمه عبدالکریم رشیدیان. تهران: نی.
- کسدی، استیون. (۱۳۸۸). *گریز از بهشت؛ سرچشمه‌های نقد و نظریه ادبی جدید*، ترجمه رحیم کوشش. تهران: سبزان.
- کریچلی، سایمون. (۱۳۹۸). *فلسفه قاره‌ای*، ترجمه خشایار دیهیمی. تهران: ماهی.
- گادامر، هانس گئورگ. (۱۳۹۳). *آغاز فلسفه*، ترجمه عزت‌الله فولادوند. تهران: هرمس.
- گادامر، هانس گئورگ. (۱۳۹۵). *هرمنوتیک، زبان و هنر (شش جستار هرمنوتیکی)*، ترجمه عبدالله امینی. آبادان: پرسش.
- نیو، کریستوفر. (۱۳۹۷). *درآمدی به فلسفه ادبیات*، ترجمه علی‌رضا حسن‌پور و رقیه مرادی. تهران: نقش و نگار.
- همدانی، امید. (۱۳۹۸). *نظریه ادبی، ادبیات، و مسأله شناخت*، تهران: نگاه معاصر.
- هال، دونالد ای. (۱۳۹۶). *سوژه‌گی*، ترجمه هادی شاهی. تهران: کتاب پارسه.
- هایدگر، مارتین. (۱۳۹۲). *مسائل اساسی پدیدارشناسی*، ترجمه پرویز ضیاءشهبازی، تهران: مینوی خرد.
- هایدگر، مارتین. (۱۳۹۴). *هستی و زمان*، ترجمه سیاوش جمادی. تهران: ققنوس.
- هرش، اریک دونالد. (۱۴۰۰). *اعتبار در تفسیر*، ترجمه محمدحسین مختاری. تهران: حکمت.
- هوسرل، ادmond. (۱۳۹۲ الف). *ایده پدیده‌شناسی*، ترجمه عبدالکریم رشیدیان. تهران: علمی و فرهنگی.
- هوسرل، ادmond. (۱۳۹۲ ب). *تأملات دکارتی، مقدمه‌ای بر پدیده‌شناسی*، ترجمه عبدالکریم رشیدیان. تهران: نی.
- هوی، دیوید کوزنز. (۱۳۸۵). *حلقه انتقادی*، ترجمه مراد فرهادپور. تهران: روشنگران.
- یاس، هانس روبرت. (۱۴۰۰). *دریافت متن و واکنش خواننده؛ مجموعه مقالاتی از هانس روبرت یاس و دیگران*، گردآورنده و ویراستار محمد مهدی مقیمی زاده، تهران: سپاه‌رود.
- یاسپرس، کارل. (۱۳۹۳). *نیچه و مسیحیت*، ترجمه عزت‌الله فولادوند. تهران: ماهی.
- یانگ، جولیان. (۱۳۹۹). *فلسفه قاره‌ای و معنای زندگی*، ترجمه بهنام خداپناه. تهران: حکمت.

- Anthony Mitscherling, J. & DiTommaso, T. & Nayad, A. (2004). *The Author's Intention*, Lexington Books.
- Bernasconi, R. (2020). *Critique & Betrayal, Essays from the Radical Philosophy Archive*, (eds.) Austin Gross & Matt Hare & Marie Louise Krogh. Radical Philosophy Archive.
- Bleich, D. (1981). *Subjective Criticism*, Johns Hopkins University Press.
- Bourdieu, p. & Wacquant, L.J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*, Polity Press.
- Burton, J. (2009). "The Continuum Companion to Continental Philosophy". (Eds.) John Mullarkey and Beth Lord. *The Continuum Companion to Continental Philosophy*, Continuum: Printed and bound in Great Britain by CPI Antony Rowe; Chippenham; Wiltshire.
- Caputo, J. D. & Vattimo, G. (2007). *After the death of God*, (ed.) Jeffrey W. Robbins. Columbia University Press.
- Cutrofello, A. (2005). *Continental Philosophy, A contemporary introduction*, Routledge.
- Cazeaux, C. (2007). *Metaphor and Continental Philosophy; From Kant to Derrida*, Published by Routledge.
- Dobres, L. A. C. (2013). *The Existential and Its Exits, Literary and philosophical perspectives on the works of beckett, ionesco, genet and pinter*, Bloomsbury Academic Collections: English Literary Criticism.
- Eagleton, T. (2014). *Culture and The Death of God*, New heaven and London: Yale university.
- Fish, S. (1980). *Is There a Text in This Class?*, Harvard University Press.
- Gadamer, H.G. (2004). *Truth and Method*, Trans. j. weinsheimer and D. G. marshall. Continuum publishing.
- Gadamer, H.G. (2008). *philosophical Hermeneuticis*, Trans. David E. Linge. University of California Press.
- Holub, R. C. (2006). *Jurgen Habermas: Critic in the Public Sphere (Critics of the Twentieth Century)*, Routledge.
- Iser, W. (1980). *The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*, Johns Hopkins university press.
- Iser, W. (1987). *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Responce*, The Johns Hopkins University Press.
- Ingarden, R. (1973). *The Cognition of the Literary Work of Art*, (Trans.) R.A. Crowley and K. R. Olson. Northwestern University Press Evanston.

- Mendelsohn, R. (2005). *The Philosophy of Gottlob Frege*, cambridge university press.
- Merleaponty, m. (2012). *Phenomenology of Perception*, Trans. D. A. Landes. Routledge.
- Rosen, S. (1993). *The quarrel between philosophy and poetry: studies in ancient thought*, Great Britain: Routledge.
- Ricoeur, P. (1981). *Hermenutics And Human Sciences Essays on Language*, Trans. J. B. Thompson. United Kingdom: Cambridge university press.
- Yong, J. (2007). *Nihilism And the meaning of life*, the oxford Handbook of Continental Philosophy. Oxford University Press.

روش استناد به این مقاله:

توکلی دارستانی، حامد؛ قدرت قاسمی پور و علیرضا نیکویی. (۱۴۰۱). «نظریه ادبی و نسبت آن با فلسفه قاره‌ای (با تأکید بر نظریه‌های خواننده‌محور)». نقد و نظریه ادبی، ۱۴(۲): ۲۱۳-۲۴۲. DOI:10.22124/naqd.2023.22468.2379

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی